

Cultura Crestina 1939/ nr.1-3, p.40

DISCUȚII MĂRUNTE

1. **Episcopul Venedict din Budișor.** Domnul N. Iorga tipărise înainte cu un sfert de veac în *Stefan-cel-Mare, Mihai-Viteazul și mitropolia Ardealului* (p. 35) scrisoarea din 4 Maiu 1631, scrisă în *Budysor*, a episcopului Venedict către Martin Budaky, primarul orașului Bistrița, scrisoare pe care a retipărit-o în *Hurmuzachi XV*, 2 p. 982. Atunci — în 1904 — d. N. Iorga credea că acest Venedict a avut „stăpânire arhierască” numai în părțile Maramureșului și Bistriței. În *Istoria bisericii românești* (ed. 2-a, I p. 235) Venedict e urmașul lui Dosofteiu în fruntea vlădiciei Bălgradului; iar în aceeaș carte, la aceeaș pagină, cu câteva rânduri mai jos, dsa scrie că „în curând vlădica Genadie Brad din Bălgrad... își pune chipul vlădicesc în părțile Vadului și Maramureșului de unde dispăruse episcopul Venedict”. Episcop al Bălgradului — succesor al lui Dosofteiu — e Venedict și în voi. VI al voluminoasei *Istorie a Românilor* (p. 95) apărut în cursul anului trecut, cu deosebirea că, sigur printr'un lapsus, anul 1631 a devenit 1634. Ce a fost în realitate acest Venedict sau Benedictus, cum se iscălește el în latinește ? Episcop al Bălgradului, succesor al lui Dosofteiu, cu siguranță **nu**. Ultima amintire a acestuia — alui Dosofteiu — o avem din 4 Iulie 1627 când îl vedem conducând un sinod preoțesc care fixează o mulțime de porunci pentru a arăta „cum trebuiaște ținută legea lui Dumnezeu” i). La 17 Decembrie 1627 în fruntea episcopiei Bălgradului, ca urmaș al lui, îl găsim pe Ghenadie II2), care păstorește neîntrerupt până la moarte ^ S e p temvrie 1640). Prin urmare la 1631 Venedict nu putea fi episcop al Bălgradului.

A fost el episcop al Maramureșului? Nu, căci la data aceea — 1631 — județul împreună cu întreg teritoriul episcopiei Vadului era supus jurisdicției episcopului dela Bălgrad. Episcop propriu n'a

) *T. CIPARIU: Acte și fragmente*, p. 159 squ.

•) *HURMUZACHI XV*, 2, p. 983 No 1845.

.) Data morții i-o cunoaștem din scrisoarea dela 4 Septembrie 1640 a superintendentului calvin Ștefan Geleji către principele Gheorghe Rákoczy I, publicată în *Uj Magiar Muzeum* clin 1859, I pp. 203—4.

41 CULTURA CREȘTINĂ Nr. 1-2

mai avat Maramureșul până la 1634. Venedict a fost un simplu **chip vlădicesc**, adică un fel de vicar al lui Ghenadie pentru părțile de miazănoapte ale eparhiei și, deci, urmaș al aceluia Ioan, pe care îl vedem scriind în vara anului 1628 bistrițenilor și intitulându-se pompos **arhiepiscop**, deși era numai „**chipul vlădicăi lui Ghenadie de Bălgrad**”).

2, **Catolicismul lui Augustin al Vadului.** În nota 1 dela aceeaș pagină (95) a volumului VI din *Istoria Românilor* d. N. Iorga vorbește de „**strecurarea în nord a unui Augustin catolic ca și Valerian**”. Pentru înțelegerea acestei scurte fraze sunt necesare câteva lămuriri. Augustin a fost un episcop al Vadului, care în jurul anului 1622 și-a părăsit scaunul trecând în Moldova. De el vorbește o diplomă, din care ni s'a păstrat numai începutul — de aceea nu-i cunoaștem data — a principelui Gavrilă Bethlen, tipărită de N. Dobrescu în *Fragmente privitoare la istoria bisericii române* (Budapesta 1905, p. 23). Valerian, cu care e asemănat Augustin a fost un episcop catolic polon — numele de familie îi era Lubienicki — ajuns în anul 1611 în fruntea episcopiei catolice a Bacăului și despre care scriea antecesorul său Bernardin Quirini în 1603 S. Scaun, că a ocupat o mănăstire schismatică lângă Alba-

Iulia, unde a petrecut mult timp săvârșind toate slujbele sfinte). Augustin însă **nu a fost catolic**. Gavrilă Bethlen ne spune despre el că era episcopul „**universorum pastorum Valachorum, ecclesiarum videlicet Valachicalium**” din județele Cluj, Dobâca, Solnocul din lăuntru și de mijloc, Crasna, Bihor și Maramureș și din districtul Chioarului și că rezida în mănăstirea Vadului, Ori, noi știm că **păstorii** români din județele amintite nu erau catolici și nu era catolică nici mănăstirea Vadului iar, de altă parte, ne putem gândi la orice numai la așezarea din partea marelui calvin Gavrilă Bethlen a unui episcop catolic în fruntea Românilor ortodocși, nu.

3. **Catechismul calvinesc**, tipărit în românește la 1640 are, în opera atât de vastă și variată a d. N. Iorga, o întregă istorie. În **Sate și preoți din Ardeal** (București 1902 p. 53 nota) marele savant credea că data apariției catechismului „**nu poate fi decât 1642**”. În **Istoria literaturii religioase a Românilor** (București 1904) cunoaște nu numai anul ci și zilele în care a fost tipărită faimoasa cărțuie: **5—25 Iulie 1640** (p. 145). Data e menținută și în **Geschichte des rumänischen Volkes** (II, 116), în **Istoria literaturii române** *) N. IORGA: **Documente românești ciu archivele Bistriței I, 43 No 58.**
*) **Columna lui Traian VII, p. 309.**

Nr. 1-2 CULTURA CREȘTINA 45

nești (București 1925, I p, 251) și în ediția a 2-a a **Istoriei bisericii românești** (București 1929. I p. 302). În **Istoria Românilor** (VI p. 97) d. N. Iorga crede că data apariției catechismului „**trebuie coborâtă cu câțiva ani**”. Cu câți? Nu cu mulți, pentru că la aceeaș pagină, cu abia patru rânduri mai înainte, maestrul nostru precizează că el „**a trebuit să preceadă Evanghelia cu învățătură**”. Ori, această **Evanghelie cu învățătură** a apărut la 1641.

Noi socotim că trebuie menținută data de 1640 care e **sigură**. D. Nic. Drăganu a tipărit în **Anuarul Institutului de istoria națională din Cluj** (III, 249—50) titlul întreg al catechismului calvinesc, păstrat de mitropolitul Varlaam al Moldovei în răspunsul său la acel catechism, titlu care indică exact că tipărirea catechismului a început la 5 Iulie și „s'a săvârșit” la 25 Iulie 1640). În fața acestei indicațiuni precise orice combinație întemeiată pe analiza împrejurărilor timpului e cu totul de prisos.

4. **Simeon Ștefan — Simeon Dascălul?** Simeon Ștefan a fost episcop al Bălgradului între anii 1643—56, iar Simeon Dascălul a fost întregitorul și continuatorul Cronicei lui Grigore Ureche. D. N. Iorga, în acelaș volum VI al **Istoriei Românilor** (p. 190), se gândește la posibilitatea identificării lui Simeon Ștefan cu Simeon Dascălul, scriind că episcopul Ștefan „**nu era, poate, decât însuș acel Simeon Dascălul care a adăugat și mai ales a netezit pe alocurea cronica lui Ureche**”. Asupra identității acestor doi Ștefani d. N. Iorga revine și la p. 193 spunând că „**vładica ardelean a putut fi luat, poate și prin stăruințele lui Vasile Voda** (Vasile Lupul), **pe-o vreme când el era în bune legături cu întâiul Gheorghe Răkoczy, din acea Moldovă unde Simeon îndeplinea rosturi de dascălie la școala Trei Ierarchiilor**”.

Este posibilă această identificare? Credem că nu, și iată printru. Simeon Dascălul a fost, cum îl arată și numele, **dascăl**; după părerea d. N. Iorga dascăl la școala dela Trei Ierarchi din Iași, înființată de Vasile Lupu). Compilația sa și-a scris-o între anii 1654—1660). Pe Simeon Ștefan însă îl găsim la 1640 călugăr în mănăstirea Bălgradului și, după moartea lui Ghenadie (3 Septemvrie 1640), era candidatul preoției la scaunul vlădicesc va-

*) Titlul catechismului calvinesc a fost publicat cu mici greșeli de lectură și de A. Bunea în *Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria*. Blaj 1904. p. 307.

) *Istoria literaturii românești* ed. 2-a, I, p. 301.

-) C. GIURESCU: *Noui contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene*. București, 1908, p. 9 2 - 3 și *Introducerea d. C. C. Giurescu la Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă întocmit de Grigore Ureche și Simeon Dascălul*, ed. 1-a, Craiova 1939 pp. LIII—V,

46 CULTURA CREȘTINA Nr. 1-2

cant '). Urmaș al lui Ghenadie a fost numit, cum știm, călugărul Ilie Iorest, protejatul lui Vasile Lupu. Simeon Ștefan a rămas în mănăstirea bălgradeană și de aceea Gh. Râkoczy în diploma din 10 Octomvrie 1643, cu care îi conferă succesiunea lui Iorest, îl numește *Alba-Iulianus* *). Simeon Ștefan a murit în vara anului 1656.

La 28 Decemvrie în locul lui e numit Sava Brancovici. Ori, cum am văzut, celalalt Simeon, Simeon Dascălul, între anii 1654—1660 întregia și continua în Iașii Moldovei *Letopisețul* lui Grigore Ureche. Prin urmare o identificare a lor este imposibilă.

5. Cine a fost urmașul lui Simeon Ștefan? După lămuririle dela punctul precedent, întrebarea pare cel puțin curioasă.

Trebuie totuș să o punem și să-i dăm un răspuns fiindcă d. N. Iorga, după ce vorbise de posibilitatea identificării lui Simeon Ștefan dela Bălgrad cu Simeon Dascălul dela Iași, afirmă cu câteva rânduri mai jos, că Daniil „Panonianul”, traducătorul *îndreptării legii* tipărită în 1652 la Târgoviște, s'a întors, după moartea lui Mateiu Basarab, în Ardeal, ajungând aci urmașul lui Simeon Ștefan. Voevodul murise la 9 Aprilie 1654. Ar urma deci că dela 1654 înainte Daniil să fi fost — cum afirmase d. Iorga într'alt loc.) — „mitropolit al Românilor din Ardeal”.

Intr'adevăr și *diptihul* publicat de Petru Maior în *Istoria bisericii Românilor* (p. 159) și acela publicat de d. N. Iorga în *Studii și Documente cu privire la istoria Românilor* (IV, 66—7) amintesc înainte de Sava Brancovici un Daniil. De altă parte, la 12 Ianuarie 1668, Iliăș Alexandru, voevodul Moldovei, dăruiește lui Daniil „*ce au fost mitropolit la Beligrad*”, iar atunci (12 Ianuarie 1668) petrecea în schitul s. Ioan din Focșani, patru pogoane de vie. Tot acolo îl găsim pe Daniil și la 3 Noemvrie 1668 asistând ca martor la vânzarea unei moșii.). Actul de vânzare îl numește și el *Daniil ce au fost mitropolit la Beligrad*. În fine, la începutul anului 1686, Daniil *proin ardelean* (~ fost ardelean) ia parte în București la sfințirea episcopului Varlaam al Bălgradului).

Pentru a fi complecți, trebuie să mai amintim că la 20 Aprilie 1662 principele ardelean Mihail Apaffy numește pe un Daniil epi-

*) *Scrisoarea din 31 Septemvrie 1640 a superintendentului calvin Geleji către Gheorghe Râkoczy I în Uj magyar muzeum din 1859, II p. 212.*

) *CIPARIU: Arhiv pentru filologie și istorie*, p. 629.

) *Istoria literaturii românești*, ed. 2-a I p. 280.

») *AL. T. DUMITRESCU: Contribuțiuni la istoriografia românească veche în: Lui Ion Bianu, Amintire*. București 1916 p. 242—3.

) *Cipariu: Acte și fragmente*, p. 239.

CULTURA CREȘTINA 47

scop al bisericilor românești din Țara Oltului'). A. Bunea îl credea pe acest Daniil identic cu traducătorul cărții *îndreptarea legii*, tipărită, cum am văzut, în 1652 la Târgoviște 2). Intre 1673—76 găsim un Daniil episcop al Strehaii 3). D. N. Iorga crede că Daniil „ce au fost mitropolit la Beligrad”, Daniil numit de Mihail Apaffy episcop al Țării Oltului și Daniil episcopul Strehaii sunt aceeaș persoană *). La îel crede și Al. T. Dumitrescu în studiul citat.

Noi, dimpotrivă, credem că cei trei Daniili sunt persoane deosebite,

Înainte de toate este cert că Daniil „*ce au fost mitropolit la Beligrad*” nu este identic cu Daniil episcopul Țării Oltului. Pe Daniil „ce au fost mitropolit la Beligrad” îl găsim în cursul anului 1668 la Focșani, pe când celălalt Daniil era în 1668 la Făgăraș de unde trimite (în Iulie) principelui onorarul obicinuit de 50 floreni. Tot acolo îl aflăm și în vara anului 1672 5). Daniil *dela Strehăia* nu e identic cu nici unul din cei doi, nici cu acela care a fost „*la Beligrad*” nici cu acela din Țara Oltului, pentru că Daniil al Strehăii a fost sfințit numai în 1673, când a ajuns în fruntea acestei episcopii înființate pentru el, ceilalți doi însă au fost sfințiți cu mult înainte: Daniil al Țării Oltului cel puțin în 1662, iar acela ce care a fost „la Beligrad” sigur înainte de 12 Ianuarie 1668 când e pomenit ca „*fost mitropolit*”.

Să ne întoarcem acum la vlădicia ardeleană alui Daniil.

După moartea lui Simeon Ștefan, în fruntea episcopiei Bălgradului a fost ales în vara anului 1656 Sava Brancovici. Acesta a fost sfințit la 14 Septembrie la Târgoviște de mitropolitul Ștefan al Țării Românești. Întors acasă a obținut la 28 Decembrie și diploma de numire din partea principelui Gheorghe Rákoczy II. În anii 1659—1662 situația episcopiei Bălgradului este deosebit de haotică, pentru că: 1. În Iulie 1659 în fruntea ei îl găsim pe Ghenadie care într-o scrisoare trimisă bistrițenilor confirmă o sentință a antecesorului său *vlădica Sava* ^>). 2. În Decembrie 1659 în fruntea aceleiaș episcopii îl găsim iarăș pe Sava Brancovici). 3. La 5 Februarie 1660 principele Barcsay numește pe rusul Gheor.) **Diploma de numire în A. Bunea, *Vechile episcopii românești*. Blaj 1902 p. 113-14.**

) *Ibidem* p. 111.

) *AL. LAPEDATU; Episcopia Strehăii și tradiția Scaunului bănesc de acolo*. București 1906.

) *Istoria literaturii românești*, ed. 2-a, I p. 280.

Szadeczky Lajos

Apaffy fejedelem udvartartasa I. Bpest 1911 pp. 9, 78,63

*) *HURMUZACHI: Documente XV*, 2 p. 1289, No 2385.

) *Ibidem* p. 1289, No 2386.

Ut. 1-2

48 Nr. 1-2

ghe din Putivla vlădică al Bălgradului în locul lui Sava '). 4. În 21 Septembrie 1660 Sava confirmă un vechiu act de numire protopopească *). 5. În 18 Aprilie 1661 Sava tot ca episcop al Bălgradului cheamă la judecată pe Mije Mihaiu din Bungard și pe fata lui măritată cu popa Petru. 6. La 23 Aprilie 1662 Mihail Apafi în urma alegerii preoțimii române îl numește pe Sava Brancovici episcop al Bălgradului. 7. La 12 Ianuarie 1668 Iliăș Alexandru, voevodul Moldovei spune, cum am văzut, despre Daniil că „*au fost mitropolit la Beligrad*”.

Cauza acestei păstoriri simultane a doi episcopi români în Ardeal trebuie atribuită faptului că țara însaș avea, începând cu toamna anului 1657, doi stăpâni: pe Gheorghe Rákoczy II și câteva luni pe Francisc Rhedei; apoi din Octombrie 1658 înainte Acațiu Barcsay. Fiecare din aceștia ținea să-și aibă episcopul său. La început Sava Brancovici era în relațiuni bune cu A. Barcsay, pe care l-a însoțit și la dieta ținută din 26 Februarie până la 26 Martie 1659 la Bistrița). La stăruințele lui a scutit Barcsay în 15 Martie (1659) preoțimea românească de plata dișmelor și a nonelor). La începutul lui Maiu Sava era încă în scaunul vlădicesc pentru că atunci au mers la el, la Bălgrad, pentru hirotonire Ioan sin Florei și Vasii dascălul din Brașov). În Iulie locul lui Sava

era ocupat de Ghenadie ?).

În răstimpul acesta deci, din Maiu—Iulie, a trebuit să aibă loc trecerea lui Sava în rândul aderenților lui Râkoczy și astfel venirea lui în conflict cu A. Barcsay și înlocuirea lui cu Ghenadie. Biserica românească din Ardeal avea acum doi vlădici, fiind silit fiecare să împărtășiască soarta patronului său. Când, în Decembrie 1659, Barcsay se retrage dinaintea armatelor lui Râkoczy la Sibiu, Sava își reocupă reședința din Alba-Iulia de unde îl vedem scriind în aceeași lună bistrițenilor^{*)}, iar Ghenadie s'a retras cu patronul său în Sibiu, împresorat în curând de armatele ambițiosului Gh. Râkoczy II. Aci stoarce el în 15 Februarie 1660 dela Barcsay diploma prin care este numit **formal** episcop al bisericilor românești,

^{*) Ibidem p. 1291, No 2391.}

N. IORGA: *Inscripții ardeleni și maramureșene* I, 281.

^{*) Diploma de numire în Bunea o. cit. p. 120—22.}

^{«) Hurmuzachi: Documente XV, 2 p. 1289 No 2386.}

^{’) CIPARIU: Archiv pentru filologie și istorie p. 571—2.}

^{«) STERIE STINGHE: Istoria bisericii Scipitor. Brașov 1890 pp. 8—9.}

^{’) Hurmuzachi 1. cit. p. 1289, No 2385.}

^{’) Hurmuzachi XV 2 p. 1289. No 2386,}

Nr. 1-2 CULTURA CREȘTINĂ 49

sârbești și grecești din Ardeal și părțile anexe). Ghenadie a murit, probabil, în vara aceluiaș an căzând victimă holerei care bântuia cu furie pe acel timp în Sibiu). În locul lui credem că a fost numit de Barcsay **Daniil**, care va fi funcționat în această calitate până la căderea patronului său (1 Iulie 1661) și de aceea îl numește actul de danie alui Iliăș Alexandru „**fost mitropolit al Belgradului**”. Cert este că păstoria lui în Ardeal, ca protejat al partidei lui Barcsay, a putut avea loc numai înainte de 1662. În primăvara acestui an Mihail Apaffy, rămânând, după înfrângerea lui Ioan Kemeny, stăpân singur și sigur al țării și voind să facă rânduială în biserica românească, a numit, după o nouă alegere a preoțimei, la 23 Aprilie, pe Sava Brancovici din nou vlădică al Bălgradului. **După** această dată vlădicia lui Daniil cu titlu de „al Bălgradului” este imposibilă.

În rezumat: 1. Daniil nu a fost urmașul lui Simeon Ștefan în Scaunul episcopiei Bălgradului ci urmașul lui Ghenadie III, pe care principele A. Barcsay l-a opus lui Sava Brancovici. 2. Acest Daniil nu este identic nici cu acela pe care Mihail Apaffy l-a așezat în 1662 în fruntea bisericilor din Țara Oltului și nici cu Daniil al Strehaii.

Dar fiindcă vorbirăm de Sava Brancovici și de vlădica Daniil din Țara Oltului, trebuie să mai lămurim o chestiune. În diploma din 23 Aprilie 1662 cu care Mihail Apaffy l-a numit pe Sava din nou episcop al Bălgradului, principele spune că jurisdicția lui se întinde asupra întregului Ardeal și a „părților anexe”, **afară de Țara Oltului**. Privitor la scoaterea Țării Oltului de sub păstoria lui Sava, d. N. Iorga (*Istoria Românilor* VI, 300) scrie că „aceasta se explică prin pretenția lui Grigore Ghica (Domnul Munteniei) de-a fi ascultat și consultat”. La p. 341 dsa completează, spunând că Țara Oltului a fost, probabil, rezervată pentru mitropolitul muntean. Noi credem că scoaterea Țării Oltului de sub jurisdicția lui Sava Brancovici are cu totul altă explicație și ea nu s'a făcut nici în urma pretenției lui Grigorie Ghica, nici ca să fie rezervată mitropolitului Munteniei. Țara Oltului n'a fost lăsată lui Sava fiindcă a fost dată, cu exact trei zile înainte — 20 Aprilie 1662 — episcopului Daniil, care avea jurisdicție numai asupra acestui colț

^{’) Diploma in Hurmuzachi XV, 2 p. 1291—3. Gheorghe de Putivla din}

aceasta diploma e Ghenadie. Gheorghe i-a fost numele de botez, iar Ghenadie cel călugăresc. Cfr. și I. Lupaș, *Principele Acațiu Barcsau și Sava Brancovici. București 1913 p. 16—17.*

) / LUPAȘ, o. cit. p. 21. mai ales nota 1.

4

50 CULTURA CREȘTINĂ Nr. 1-2

de țară. De altfel, în ceea ce privește Țara Oltului, principii ardeleni urmăreau încă de mult o politică foarte interesantă. În anul **1585**, după moartea lui Ghenadie I, ea a fost scoasă de sub jurisdicția episcopului Bălgradului și supusă parohului reformat din Făgăraș¹⁾. La 4 Iunie 1595, probabil în urma tratatului încheiat înainte cu câteva zile — 20 Maiu — de Sigismund Bâthory cu Mihaiu Viteazul, principele supune din nou Țara Oltului jurisdicției episcopului dela Bălgrad, căruia îi dă dreptul să poată „tercălui” și „fiorintul din an în an totdeauna să poată lua”²⁾. La 1643 ea este din nou scoasă de sub jurisdicția vlădicului bălgrădean și supusă superintendentului reformat. În diploma din 10 Octomvrie 1643 cu care a fost numit Simeon Ștefan în fruntea episcopiei Bălgradului, se spune că „*in tribus terrae Fogaras senioratibus nihilo plus juris et autoritatis quam quod a domino episcopo orthodoxa hungaro ipsi indultum fuerit sibi arrogare conceditur*”³⁾. Peste câțiva ani același Gh. Rákoczy supune, cu diploma din 21 Maiu 1647, bisericile românești din Țara Oltului protopopului Ștefan din Berivoiu, care e independent și de vlădica dela Bălgrad și de superintendentele calvin, atârând numai de principele țării. În calitatea lui de șef al bisericilor de-aci, Ștefan are dreptul de-a vizita pe protopopi și preoți și de-a cerceta bisericile⁴⁾.

După moartea lui Gh. Rákoczy I (1648), Țara Oltului ajunge în posesiunea văduvei sale Susana Lorántfy, care fiind o presbyterană convinsă și fanatică nu îngăduia, în afacerile bisericești, în districtul proprietate a ei, nici un amestic nici principelui nici superintendentului calvin și cu atât mai puțin episcopului românesc dela Bălgrad, ci toți locuitorii atârnav de consistorul reformat din Făgăraș⁵⁾. Chiar și după ce, cum au văzut, în fruntea Țării Oltului a fost așezat episcopul Daniil, parohul reformat din Făgăraș se plânge principelui Mihail Apaffy, că vlădica românesc, căruia **pană** aci i-a fost interzis să se amestice în chestiunile bisericești ale orașului, acum vrea să facă chiar contrarul⁶⁾. La 23 Iunie Mihail Apaffy poruncește să se respecte *obiceiul vechiu*. Tot pentru a ne putea da

) POKOLY JOZSEF: *Az erdily református egyház torUnete II. Budapesta 1904 p. 172.*

¹⁾ Diploma în traducere românească în Șincai, *Cronica Românilor la a. 1596. Un scurt rezumat latinesc al ei în I. Hintz, Geschichte des Bisthums der griechisch-nichtunierten Glaubensgenossen in Siebenbürgen. Sibiu 1850 p. 19.*

²⁾ Cipariu: *Arhiv pentru filologie și istorie p. 629.*

) / Lupaș, o. cit. p. 9—18.

³⁾ Magyar protestáns egyháztörténelmi adattár XIII. Budapesta 1910 p. 129.

) *Ibidem p. 119: most pedig az oláh piispbk ellenkezot akar cselekedni,*

Nr. 1-2 CULTURA CREȘTINA 51

seamă de situația bietului vlădică Daniil mai amintim, că la 11 Aprilie 1665, noua stăpână a Țării Oltului, Ana Bornemisza, soția lui Mihail Apaffy, poruncește, mergând pe urmele antecesoarei sale, ca toate bisericile românești din districtul Făgărașului să atârne de consistorul reformat din cetate. „Predicatorii și inspectorii” acestui consistor să aibă puteri depline, conform dispozițiilor Susanei Lorántfy, să viziteze și conducă bisericile românești, pe protopopii și preoții români „potrivit s. Scripturi”¹⁾.

6. Venceslas Franz și încă ceva. La pag. 224 din volumul VII al *Istoriei Românilor*, d. N. Iorga scrie textual: „*In „Biserica unită, tendința de a-i sfărma caracterul românesc era, și înainte de moartea lui Atanasie Anghel, bolnav de mai multă vreme, evidentă. Iesuiți unguri sau nemți, supt forma misiunii, impuse neînvățaților, de „teolog” sau cum ziceau Românii de acolo, supt influența formei ungurești, de „teologuși”, o dominau, desprețuind în acelaș timp „deliciile Valahilor”, ca Szunyogh, superiorul Casei din Alba-Iulia, pe care unii protopopi l-ar fi voit episcop, dar el, legat de ordinul său, ar fi refuzat. Urmașul acestuia, care, desgustat în mândria lui, de lucrul cu protopopii, se retrase, fu germanul Venceslas Franz, știind și cehește, care merse așa de departe în tendințele de înstăpânire, încât se făcu ales episcop al acestor aspri Valahi la cari lucruse patrusprezece ani și ajunsese a ști românește*”.

Din acest lung citat se desprind doue lucruri: 1. că în biserica unită era o **evidentă tendință** de a-i schimba caracterul românesc și 2. „teologul” iezuit Venceslas Franz, ca să poată stăpâni mai ușor și mai deplin biserica unită, s'a făcut ales episcop după moartea lui Atanasie Anghel.

Ambele aceste afirmațiuni merită o discuție mai pe îndelete începem cu a doua, care poate fi lămurită mai ușor. Venceslas Franz n'a fost nici teolog, nici iesuit și, deci, cu atât mai puțin „teolog” iesuit, succesor al lui Francisc Szunyogh. Venceslas Franz era un mirean simplu, care n'a absolvit nici măcar școala teologică. Era de origină bohem — nu german! — și s'a născut în anul 1678. În vrâstă de 21 de ani a ajuns, nu știm cum — secretarul — preoții români îi spuneau: **logofătul** — lui Atanasie Anghel. *Ibidem p. 129: rendeltuk azirt hogy a Fogarasfoldi oldh ecclesiak es azoknak minden rendbeli tagjai a Fogaras városi reformatus ecclesia praedicatoribol e-s inspectoribol alto consistoriumtol filggjenek. Plena autoritast advän a megnevezett consistoriumnak az idvezttlt oregbik Rákoczy Gyorgyne' fejdelemasszony remlelese szerint az oldh papok visita Uojdra e-s az ol&h esperestek ecclesiak szent Iras szerint valo igazatasara.*

52 CULTURA CREȘTINĂ

ghel. După moartea acestuia a continuat să rămână în reședința episcopescă. În timpul cât a funcționat pe lângă Atanasie și-a câștigat atât de mult simpatiiile clerului unit, încât, cu toată teroarea de sus, protopopii adunați de trei ori în sinod (9 Noemvrie 1713, 16 Aprilie și 24 Noemvrie 1714) l-au cerut cu o impresionantă statornicie pe el ca urmaș al episcopului răposat i). Succesorul lui Szunyogh în slujba de „teolog” al episcopiei unite nu a fost mireanul Venceslas Franz, ci iesuitul Regai. Că va fi existat undeva tendința de a sfărma caracterul românesc al bisericii unite, se prea poate. E sigur însă că această tendință nu era **evidentă în biserica unită însăș**. Nimic nu dovedește mai mult hotărârea fruntașilor bisericii unite de a-i păstra acesteia caracterul românesc decât evenimentele, care au avut loc după moartea lui Atanasie Anghel. Clerul unit a refuzat, cu toate stăruințele guvernului ardelean, ale status-ului catolic și ale împăratului însuș, de a-l alege pe Ioan Patachi, pentru că acesta și-a schimbat ritul grecesc trecând la ritul latin și pentru că clerul era informat că odată ajuns episcop va introduce schimbări în ceremonialul liturgic al bisericii unite, și, în fine, că nu ar cunoaște bine limba românească. Aderenții lui Patachi își motivau și ei refuzul de a-l vota pe Venceslas Franz cu aceleași considerațiuni de ordin românesc: se temeau că, fiind bohem, va impune slujba în limba slavonă într'un timp când începuse a se slugi în românește.

Aceștia accentuau necesitatea de a li-se da un vlădică din neamul nostru și de a se elimina cu totul din biserică slujbele făcute în limbă străină. Prin urmare tendința evidentă **în biserică română unită** era și la partida care-1 doria în fruntea vlădiciei pe Venceslas Franz și la aceea care-1 doria pe Ioan Patachi, chiar menținerea caracterului românesc al ei, nu sfărămarea lui.

7. **Atribuțiile „teologului” iezuit.** D. N. Iorga, vorbind în acelaș volum al *Istoriei Românilor*, p. 228, de teologul Regai spune că acesta „**ocupat aiurea, se făcu înlocuît pentru cele administrative, cu titlul de curator, de bătrânul fost notar public David Maxai...**”. Ar urma de-aci că **curatorul** era un **suplinitor** al „teologului” și că „teologul” ar fi avut și atribuțiuni administrative în biserică unită. Lucrurile se prezintă, în realitate, cu totul altfel.

„Teologul” iezuit al vlădicilor uniți nu avea nici o atribuțiune administrativă. Rosturile lui sunt stabilite cu cea mai mare precisiune

) Z. PĂCLIȘANU: *Alegerea și numirea episcopului unit Ioan Patachi*, în *Cultura Creștină VI* (1916) p. 3 7 - 4 3 și 68—75,

Nr. 1-2 CULTURA CREȘTINĂ 53

în *Instrucțiunile* întocmite în anul 1701 de primatele Kollonich pe seama „teologilor” și ele erau de **natură pur spirituală**). De altă parte, **instituția curatorului** era cu totul deosebită de aceea a „**teologului**”, încât acela nu putea fi un simplu suplinitor al acestuia.

Apoi nici **curatorul** nu avea atribuțiuni administrative bisericesti ci, cum îl arată și numele, atribuțiuni **economice**. De-aceea se și numia **curator ecclesiae**. David Maxai a fost succesorul lui Ștefan Rațiu și Mihail Puiu, de cari vorbește protestul din 1701 al brașovenilor contra unirii, cari curatori „**onus curandae ecclesiae... in se receperunt**” *). Caracterul economic al atribuțiunilor lor apare și din plângerile clerului împotriva lui Atanasie Anghel, în care este acuzat că a dispus de venitele bisericesti **fără a se sfătui cu curatorii** („de proventibus cum ecclesiae curatoribus conferret...).

8. **Desființarea sinoadelor în biserică unită.** La p. 231 al voi. VII din *Istoria Românilor* d. N. Iorga scrie: „Ca și Atanasie Anghel, și Ioan Inochentie trebuia să facă drumul la Viena, înainte de a ținea în diocesă cele câteva sinoade fără însemnătate, **care, după spiritul catolic, fură înlăturate apoi, ca o urmă a calvinismului, fiind înlocuite cu un simplu comitet de protopopi, din cari se vor desvolta canonicii**”. Textul e clar: biserică unită a desființat sinoadele înlocuindu-le cu un comitet de protopopi, din cari — protopopi — s'au desvoltat canonicii.

Noi nu putem discuta aci chestiunea că oare sinoadele din biserică românească, înainte de pretinsa lor desființare sub Inochentie Klein, au fost **urme ale calvinismului** ori au fost **simple sinoade diecesane** ca acelea pe care le găsim pretutindeni **în biserică latină**. Lămurirea acestei probleme nu își are locul aci. Cert este însă că biserică unită nu a desființat sinoadele, ci ele s'au ținut mereu și în veacul al 18 și al 19-lea, precum se țin și acum.

Astfel, înafară de sinoadele ținute sub vlădicia lui Inochentie Klein și înafară de sinoadele electorale din 1751, 1764, 1772, 1782, 1832 și 1850 — pentru a aminti numai pe cele mai vechi — mai cunoaștem doue sinoade ținute sub episcopul Atanasie Rednic, și anume la 13 Noemvrie 1765 și la 8 Noemvrie 1768, apoi sinodul din 1821 când păstoria Ioan Bob și pe acela din 1833, când în fruntea vlădiciei Blajului se găsia Ioan Lemenyi. Biserică unită nu

) *Instrucțiunile sunt tipărite la Nilles, Symbolae etc. I, 309—3/3.*

.) *Ci pariu: Acte -și fragmente p. 269.*

”) *NILLES: Symbolae I, 259. — Privitor la instituția curatorilor cf. A.*

54 CULTURA CREȘTINĂ Nr. 1-2

numai nu a desființat sinoadele ci, conform canoanelor ei, ele ar trebui să se țină în fiecare an.

Ce a fost **comitetul de protopopi** de care spune d. Iorga că a înlocuit sinoadele? Sinodul ținut la 1732, cu prilejul instalării lui Inochentie Klein, a hotărât ca, având în vedere greutatea împreună cu convocarea soborului, de câte ori se ivia vreo cauză gravă și de interes general, pe care vlădica nu o putea rezolvi fără sfatul clerului, să aleagă 12 protopopi mai distinși, cu cari acela să se sfătuiască, cum făcea și antecesorul său Ioan Patachi. Prin urmare alegerea „**comitetului de protopopi**” nu însemna desființarea sinodului fiindcă el — comitetul — nu era decât o **reprezentanță** a sinodului. Mai mult: după întemeierea mănăstirii Blăjene, comitetul de protopopi a dispărut fiindcă vlădica își alegea sfetnicii dintre călugării mănăstirii, cari erau și mai ușor de consultat decât protopopii. **Sinoadele însă au rămas**. Este, credem, inutil să mai arătăm că nici canonicii nu s'au dezvoltat din comitetul de protopopi. Capitlul de canonici este, în biserica unită, o instituție de origine latină, care nu are nimic comun cu acel comitet. În episcopia unită de Oradea întâii canonici au fost numiți în primăvara anului 1777, deși această eparhie nu avea „comitetul de protopopi” din care ei să se fi putut dezvolta. Capitlul blăjan a fost înființat, cum se știe, de episcopul Ioan Bob în anul 1807.

9. „**Teologii**” lui Inochentie Micu Klein. D. N. Iorga dă următoarea listă a „teologilor” iesuiți, cari au funcționat pe lângă Inochentie Micu Klein: Emeric Gorgey >), Aclam Fitter, Regay, Iânossi și Balogh 2). Lista trebuie puțin rectificată: Nici Gorgey nici Fitter nu au fost „teologi” ai lui Inochentie Klein.

Acesta a fost ales în sinodul ținut la 4 Iunie 1728; a fost numit la 25 Februarie 1729, iar la 5 Noembrie 1730 a fost sfințit episcop. Scaunul vlădicesc și l-a ocupat însă **numai la 28 Septembrie 1732**. Ori, la aceasta dată, „teolog” era tot vechiul și cunoscutul Regai, care a funcționat și sub vlădica Ioan Patachi. Emeric Gorgey a fost „teolog” un singur an, 1731, ținând locul lui Regai, care era ocupat în alte părți. Adam Fitter a părăsit Ardealul la sfârșitul anului 1729, trecând în fruntea seminarului din
) *Istoria Românilor*, VIII p. 231: „*Clain găsi la Făgăraș... ca "-teolog» IJP Emeric Gorgey...*”
») *lbklem* p. 237.

Nr. 1-2 CULTURA CREȘTINĂ

Cașovia. Regai a rămas lângă Klein până în 20 Februarie 1738, când a fost înlocuit cu Nicolaie Iânossi.

Despre N. Iânossi d. N. Iorga spune că a murit după **mai puțin de un an** (p. 237) ceea ce e, sigur, un **lapsus**. Iânossi a funcționat pe lângă Klein trei ani: din Februarie 1738 până la 19 Martie 1741. Și fiindcă veni vorba de **lapsus-m**, tot un lapsus e și afirmația dela p. 142, că Petru Pavel Aron a fost nepot al lui Inochentie Micu Klein. Intre aceștia doi nu a fost nici o legătură de rudenie.

Dar noua mare operă a d. N. Iorga este inspiratoare de nenumărate discuții, și de-aceea vom continua în numărul viitor.

Z. PACLIȘANU

Cultura Crestina 1939/ nr.9-10 , p.573

CU PRIVIRE LA SAVA BRANCOVICI

IN LEGĂTURĂ CU CARTEA „MITROPOLITUL SAVA BRANCOVICI”
DE MARINA I. LUPAȘ. CLUJ 1939.

În foarte îngrijită sa teză de doctorat, dșoara Marina I. Lupaș ne dă o nouă lucrare de ansamblu asupra vieții și activității vlădicului ardelean Sava Brancovici. Cu toate incontestabilele calități ale cărții, ea rămâne, totuși, o încercare ingrată, fiindcă tot ce se poate spune azi asupra subiectului, a spus d. Șt. Meteș în *Istoria bisericii românești din Transilvania* (Ed. 2-a, Sibiu 1935 pp. 266-299), iar pentru o interpretare nouă a informațiilor cunoscute autoarea e prea începătoare.

Partea întâia a lucrării dșoarei Marina I. Lupaș dă o lungă privire critică asupra izvoarelor și literaturii istorice relative la Sava Brancovici (pp. 7—28). Începutul îl face cu *cronica* lui Gheorghe Brancovici, fratele mai mic al lui Sava, căruia îi dă o importanță cu totul exagerată, deși d. Silviu Dragomir, publicând partea aceea a ei care se referă la Sava Brancovici, a arătat că autorul „*jiu se sfieste a născoci întâmplări, care nu au nici măcar aparența veracității istorice*”), chiar în legătură cu viața fratelui său. Gheorghe Brancovici a fost un aventurier și, ca aproape toți aventurierii, un foarte primejdios falsificator. De aceea fiecare afirmație a lui trebuie primită cu cea mai mare rezervă și trebuie crezută numai când în sprijinul ei vin și alte dovezi incontestabile.

Asupra unora din falsurile lui a atras atențiunea d. Silviu Dragomir însuși, altele au fost dovedite de A. Bunea în broșura sa *Mitropolitul Sava Brancovici* (Blaj, 1906). Astfel Gheorghe afirmă că episcopia Bălgradului s'a întemeiat pe la anul 1600, când un alt Sava Brancovici, episcop în Ienopole, și-a mutat reședința la Alba-Iulia. Afirmația este falsă, fiindcă în acest oraș rezidau vlădici români cel puțin dela 1572 încoace. Cronicarul spune apoi că Constantin Vodă al Munteniei a dispus ca Sava Brancovici, ales episcop al Bălgradului, să fie sfințit de către mitropolitul Țării *) *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj, II (1923) p. 8—9.*
») *CIPARIU, Arhiv p. 650.*

574 C'ULTURA CREȘTINA Nr. 9-10

Românești „*nefiind cu puțință, din cauza tiraniei turcești, archiereilor ardeleni a merge la scaunul patriarchal.*” Or, voevodul muntean n'a putut invoca astfel de motive pentru a îngădui ca Sava să fie sfințit de către mitropolitul său, fiindcă nici un antecesor al lui n'a mers la Constantinopol pentru sfințire ci, afară de Eîtimie, sfințit la Ipec, toți au fost sfințiți de mitropoliții Țării Românești. Gheorghe reproduce în *cronica* sa textul unei *scrisori apostolești* pe care mitropolitul Ștefan al Munteniei i-a dat-o lui Sava după sfințire. Scrisoarea, cum a arătat d. Silviu Dragomir •), este o invenție a cronicarului. Și tot o invenție a lui este, cum constată autoarea însăși (p. 81 nota 3), și diploma din 4 Octomvrie 1679, dată de principele Apafi în favoarea lui Sava. Falsă e și afirmația din *Cronica* sa că decretul din 20 Februarie 1669, cu care principele Apafi a impus din nou condițiile de calvinire din diploma de numire alui Simeon Ștefan, (1643) a fost dat în urma stăruințelor *episcopului* calvin Mihail Tofeus, fiindcă la 1669 era episcop calvin Petru Kovâsznai, după care a urmat (1673) Gaspar Tiszabecsi și abia după acesta (4 Iunie 1679) a ajuns Mihail Tofeus (Tofoi) în fruntea bisericii calvine ardeleni. Gheorghe Brancovici spune că fratele său Sava a pătimit pentru statornicia sa în credința ortodoxă,

iar de altă parte ne povestește că, după condamnarea aceluia, el, Gheorghe, a fost invitat la masă de „*cel dintâiu diregător al Curții principelui*”, care i-a propus să treacă la catolicism, calvinism ori la oricare alta din cele patru confesiuni recunoscute.

Cum se împacă această afirmație cu aceea că aceiași „boieri” din jurul lui Apafi l-au maltratat pe Sava fiindcă nu s'a făcut calvin, când ei erau atât de toleranți încât le era indiferent dacă Gheorghe trece la catolicism, luteranism ori unitarianism ?

Povestind călătoria lui Sava la Moscova (1668), cronicarul iarăș afirmă câteva lucruri evident false. Anume spune că el, Gheorghe, abia a putut obține îngăduința principelui de a-l însoți pe fratele său, *fiindcă țara nu se putea lipsi de serviciile lui* iar, de altă parte, nu-i puteau nici refuza această îngăduință, căci „*prin înalta trudă alui Gheorghe Brancovici țara Ardealului câștigă, după multe răs^boaie, și pace și liniște*”. Spune apoi că la Moscova, în ziua ss. Petru și Pavel, s'a slugit cu mare solemnitate liturghia din partea patriarhilor Alexandriei, Antiochiei și Moscovei împreună cu numeroși mitropoliți și episcopi, între cari și Sava. A asistat și împăratul Alexie Mihailovici, care, după ce intrase în biserică și primise binecuvântarea patriarhului Alexandru, se întoarse spre popor și obser-
) *Loc. cit. p. 9.*

Nr. 9-10 CULTURA CREȘTINA 575

vând în mulțime pe Gheorghe, a trimis la el pe cneazul Bogdan ca să-i predea salutul său și să-l întrebe de sănătate. D. Silviu Dragomir, care a publicat actele călătoriei lui Sava Brancovici în Rusia •), spune că acest episod este o născocire, fiindcă din actele oficiale „e clar că cronicarului nostru nu i-s'a dat nici o importanță la Curtea țarului Alexie Mihailovici”). Născocire e și afirmația că Sava, vrând să se întoarcă acasă, a fost reținut de Țar și că acela „refuzând să mai rămână, Majestatea sa binecredincioasă a dorit să lase pe fratele său Gheorghe Brancovici la Curtea Majestății sale împărătești”. Dșoara Marina I. Lupaș face deci o mare greșală susținând că știrile aventurierului-cronicar în legătură cu fratele său „nu lasă prea multe urme de îndoială” și întemeindu-și pe aceste știri o bună parte din lucrarea dsale.

Al doilea isvor de care se ocupă autoarea sunt cele câteva rânduri pe care cronicarul maghiar Mihail Cserei le dedică lui Sava Brancovici. Cserei spune că Ladislau Szekely, rudă de aproape a lui Sava, râvnind la banii acestuia și neputând altfel ajunge la ei, s'a înțeles cu Ștefan Nalâczi și au cumpărat pe preotul din Vințul de jos să'l pârsacă la principele că-și „ține curvă la casa sa pe o muiere”. Păra fiind susținută și de jurământul lui Szekely și Nalâczi, vlădica a fost prins și aruncat în temniță, apoi, neputând plăti trei mii de taleri cari i-s-au cerut, „atâta l-au corbăcit (biciuit) până ce s'au rupt și au căzut cămașa, izmenele și carnea de pe dânsul... pentru care a trebuit, mișelul, să moară și averile le-au împărțit între sine Szekely Lâszlo și Nalâczi István” .). Dșoara Marina Lupaș recunoaște că obiectivitatea cronicarului maghiar a fost pusă în discuție, și nu fără motiv, și că expunerea privitoare la adversarii lui Sava nu este cu totul lipsită de tendință, mai ales aceea privitoare la „*prezentarea motivelor de persecuțiune contra lui Sava*”.

Cu toată această recunoaștere, la p. 77 a tezei sale, reproducând chiar această parte a croniciei, scrie că „*afirmațiunile lui Cserei privind cauzele destituirii lui Sava își găsesc reazim în graba cu cer 3 Apafi dispune să se confîște neîntârziat averile fostului mitropocit*”. Contradicția este evidentă. Dar nu numai atât, ci autoarea

ac aite și părerea lui Gheorghe Brancovici că Sava a fost maltratat din cauza ortodoxiei sale și părerea lui Cserei că a fost maltratat din cauza lui Szekely și Nalâczi cari l-au denunțat că-și „ține curvă la casa sa pe o muiere”.

) *Analele Academiei române, memoriile secțiunii istorice, seria II, tom 34 (1912).*

*) *Anuarul citat al Institutului de istorie națională din Cluj p. 9.*

) Traducerea lui Șincai în *Cronica Românilor* la a. 1680.

576 CULTURA CREȘTINA Nr. 9-10

A. Bunea a atras de mult atențiunea asupra falsurilor lui Mihail Cserei și e regretabil că dsoara Marina Lupaș nu a ținut seama de observațiile autorului blăjan. În puținele cuvinte dedicate lui Sava Brancovici, cronicarul maghiar spune trei lucruri a căror falsitate e evidentă. Spune, mai întâiu, că Ladislau Szekely ar fi întărit cu jurământ pâra preotului din Vințul de jos contra episcopului. Ori, noi știm că din Noemvrie 1679 și până după condamnarea lui Sava, Ladislau Szekely petrecea în Constantinopol ca sol al lui Apafi i). Mai spune apoi Cserei că Sava a murit în cursul bățăilor pe care le-a suferit, deși noi știm că a mai trăit câțiva ani. Spune cronicarul maghiar, în fine, că pe Sava l-a pârât preotul din Vințul de jos, Ioan Zoba. Ori, acest preot a fost unul din judecătorii lui Sava, iar nu acuzator, nici martor, în procesul împotriva lui.)

Prin urmare nici *Cronica* lui Cserei nu poate fi folosită ca izvor pentru cunoașterea deplină a cauzelor care au provocat căderea lui Sava Brancovici, ci atât din această cronică, cât și din aceea a sasului contemporan Gunesch, se desprinde un *singur lucru*, și anume că episcopul a fost osândit pentru acte de imoralitate.)

Dela izvoarele narative dsoara Marina Lupaș trece la *isvoarele documentare* privitoare la Sava Brancovici, pe care le imparte, inteligent, în trei categorii: a) acte adresate lui Sava, b) acte sau scrisori eminate dela Sava și c) acte privitoare la Sava. În categoria din urmă trebuia amintită și diploma din 28 Decemvrie 1680 cu care a fost numit vlădică al Bălgradului Iosif Budai de Pischiș și care face, în introducere, un aspru rechizitor al lui Sava Brancovici.)

Terminând repede cu istoricii români din seci. 18 și 19 cari, în operele lor, au vorbit mai mult ori mai puțin și de Sava Brancovici, autoarea se oprește la istoricii din seci. 20. Începutul îl face aci cu Augustin Bunea, pe care-l acuză că îl privește pe mitropolitul Sava cu *adversitate anticipată*. Canonicul blăjan s'a ocupat întâia oară de Sava Brancovici în *Chestiuni din dreptul și istoria*

) A. BUNEA: *Mitropolitul Sava Brancovici* p. 59.

) *Vezi sentința de condamnare alui Sava în V. Mangra, Mitropolitul Sava Brancovici pp. 169—72.*

*) *Privitor la Gunesch, autoarea afirmă că „rostește cuvinte de laudă la adresa mitropolitului Sava” (p. 12). La p. 82 dsa reproduce din Cronicon FuchsiO'Lupino-Olclardinum textul latinesc al părții referitoare la Sava din cronică lui Gunesch; acest text nu cuprinde însă nici un cuvânt de laudă la adresa lui Sava.*

) *CIPARIU: Acte și fragmente p. 60—61.*

CULTURA CREȘTINA 577

bisericii române unite (voi. II, Blaj 1893 p. 338—41), unde, discutând părerile lui Aug. Treboniu Laurian despre el, afirmă că Sava a fost sârb, că n'a suferit pentru ortodoxie ci dimpotrivă, „a fost de acord cu calvinii în cece privește credința”, apoi trage la îndoială faptele imorale pentru care a fost osândit, acceptând informația

lui Cserei, că episcopul a fost victima lăcomiei lui Ladislau Szekely și Ștefan Nalâczi. În *Vechile episcopii românești*, apărute în 1902, carte care a reformat în atâtea privințe cunoștințele noastre despre trecutul bisericii române ardeleno nu numai prin documentele pe care le publică, ci și prin interpretarea cu totul originală și nouă a celor cunoscute, Augustin Bunea s'a oprit și asupra lui Sava Brancovici. S'a oprit nu cu *adversitate anticipată*, cum susține dșoara Marina Lupaș, ci examinând cu cea mai perfectă bunăcredință și obiectivitate, care nu i-se pot contesta, documentele vremii, a ajuns la convingerea că Sava, sârbul Sava, era un sprijinitor al elementului sârbesc în detrimentul celui românesc; că a fost, ca și antecesorul său Simeon Ștefan, o unealtă de calvinizare în mâinile principelui și ale superintendentului calvin și astfel căderea lui nu se datorește motivelor de ordin religios, ci unor motive politice, care n'au a face nici cu biserica nici cu națiunea română; și de aceea „a face din sârbul Sava Brancovici un martir al ortodoxiei sau al românismului este mai mult decât naivitate” (p. 132). *Vechile episcopii românești* păreau atunci o operă prea îndrăzneată și, mai ales, prea distructivă pentru teoriile vechii școli istorice, ca să fi putut rămâne fără răspuns. Răspunsul a venit în 1904, din partea celui mai puUn pregătit să-l dea, din partea lui T. V. Păcățianu, care a scris împotriva canonicului dela Blaj *Istoriografi vechi și istoriografi noi*. D. N. Iorga, care în *Sate și preoți români din Ardeal* (București 1902) ajunsese la rezultate aproape identice privitor la cele mai multe din problemele discutate de Bunea — nu și la Sava Brancovici! — s'a mulțumit să-i strige lui Păcățianu un *sutor ne ultra crepidam*. Augustin Bunea, în schimb, a reacționat altfel: a scris o nouă carte, cu mult mai voluminoasă decât *Vechile episcopii românești*: *Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria* (Blaj 1904) supunând, într'un stil de explicabilă violență, unui nou examen, toate chestiunile asupra cărora se oprise în *Vechile episcopii*. Astfel s'a ocupat, pentru a treia oară, data aceasta silit, și de Sava Brancovici (pp. 249—76), a cărui vieată și activitate o urmărește cu o necruțătoare pasiune. După aiți doi ani, apare la Arad monografia lui Vasile Mangra: *Mitropolitul Sava Brancovici*. Este întâia lucrare românească dedicată fostului vlădică bălgrădean. Cartea lui

5

578 Nr. 9 10

Mangra e o carte de polemică sau, mai bine, o apologie entuziastă alui Sava și a familiei lui. Bunea a reacționat și acum, tipărind în acelaș an: *Mitropolitul Sava Brancovici*. E un răspuns de-o puțin obicinuită violență, necruțător ca o vijelie nici pentru bietul vlădică și nici pentru apologetul lui.

Nu se poate contesta că Bunea, în vârtejul luptei cu Păcățianu și Mangra, a exagerat mai mult decât poate fi îngăduit chiar în cursul celor mai aprinse polemici, văzând în activitatea lui Sava dovezi de calvinism și acolo unde, în realitate, nu sunt și atribuindu-i sentimente și atitudini care nu pot fi dovedite cu nimic, pentru a-și sdrobi preopinienții, cari la rândul lor, îi negau lui Sava defecte evidente și-i atribuiau merite și calități pe care nu le-a avut. Este un bun semn, că dșoara Marina I. Lupaș, deși cartea sa are o vădită tendință apologetică, recunoaște meritul lui Bunea „de a-și fi dat silința să privească, în întreagă desfășurarea ei, vieată și activitatea lui Sava, încadrându-le cu succes în șirul evenimentelor politice contemporane”, de a fi știut să aleagă, în ceea ce privește origina lui Sava, drumul drept și de-a îi fost primul care a căutat să afle în prigonirea lui și motive de ordin politic. De altă

parte, dsa constată că valoarea științifică a cărții lui Mangra e diminuată de caracterul polemic al ei și că autorul, în dorința de a răsturna toate concluziile la care ajunsese Bunea, cade însuș în exagerări, judecând părtinitor acțiunea lui Sava Brancovici. Terminând cu Bunea și Mangra, autoarea înșiră lucrările publicate de atunci încoace în legătură cu vlădica Sava, pomenind între ele, sigur printr'un lapsus, și *Sate și preoți* a d. N. Iorga, care e anterioară celor două monografii alui Bunea și Mangra; *Sate și preoți* a apărut în 1902, iar monografiile acestora în 1906. După lunga introducere bibliografică, atât de lungă încât formează un sfert din carte, dșoara Marina I. Lupaș trece la subiectul propriu zis al tezei sale. Primele două capitole sunt dedicate originii și familiei lui Sava Brancovici, tinereții și activității lui preoțești ; amândouă scrise pe baza datelor păstrate de fratele său Gheorghe în *Cronica* sa. În tratarea activității vlădicești alui Sava Brancovici (pp. 38—88) autoarea este călăuzită de tendința, prea evidentă pentru a putea fi contestată, de a arăta că Sava Brancovici a fost victima intrasigenței sale ortodoxe și a atitudinii sale politice. Această tendință, urmărită cu abilitate, o face să treacă sub tăcere o mulțime de lucruri, a căror cunoaștere ar putea întuneca gloria de erou al bisericii românești a lui Sava. Astfel d. p. nu amintește că numirea lui se datorește *intervenției speciale a su-*

CULTURA CREȘTINA 579

perintendentului calvin Gheorghe Csulai') și că această intervenție s'a făcut numai după ce Sava Brancovici a acceptat *anumite condițiuni*, care nu sunt trecute în diploma de numire a antecesorului său. Această lipsă de condițiuni în diploma de numire din 28 Decembrie 1656 o face pe autoare să crie că „*Gheorghe Rákoczy, înafară de tipărirea cărților în limba națională a bisericilor și de îngrijirea școlilor, nu-i impunea lui Sava Brancovici nici o altă îndatorire calvinească*”. Dsa se înșală, pentru că de condițiunile puse de Gheorghe Csulai lui Sava ca preț al intervenției sale speciale pentru a fi numit episcop, vorbește limpede principele Mihail Apafi în diploma din 23 Aprilie 1662, cu care Sava a fost numit a doua oară în fruntea episcopiei Bălgradului. În această diplomă se spune că noua alegere alui Sava e confirmată „*ita tamen ut conditiones per reverendum quondam Georgium Csulai... praescriptas observare sit adstrictus*”.²⁾ Care erau acele condițiuni? Deși nu le cunoaștem, totuși e sigur că ele nu au fost impuse de fanaticul calvin Gheorghe Csulai — care, cum ne asigură istoricul maghiar Iosif Pokoly, a continuat cu energie sporită calvinizarea Românilor, — pentru întărirea ortodoxiei românești.

Dșoara Marina I. Lupaș ne asigură că Sava Brancovici nu numai n'a fost numit cu condițiunile grele de calvinizare a bisericii românești și că principele Gheorghe Rákoczy II nici nu se gândea să-i știrbească autoritatea, punându-l în atârnare de superintendentul calvin, cum făcuse Gheorghe Rákoczy I. cu antecesorul lui Sava, ci dimpotrivă, el îi acordă depline puteri în bisericile supuse jurisdicțiunii sale. Ca dovadă, dsa citează un fragment din diploma de numire din 28 Decembrie 1656, fără să observe că textul citat este o simplă formulă a cancelariei domnești, pe care o găsim și în diploma de numire a successorului său dela 1680 înainte, Iosif Budai de Pischiș, deși acesta a fost pus în atârnare de superintendentul calvin și exact acelaș text îl găsim și în diploma de numire alui Teofil din 18 Decembrie 1692, care, și el a fost pus în atârnare de superintendentul amintit..)

Autoritatea episcopescă a lui Sava a fost considerabil redusă

*) *Ab admodum revcrendo viro Georgio Tsulai... singulari quadam intercessione commendatus*, — spune principele Apafi în diploma de numire. (Cipariu, *Archiu*. p. 649).

) *A. Bunea, Vechile episcopii românești* p. 121.

*) *Az erdeTyi református egyhdz tortenete*, II, p. 277.

*) *Cipariu, Archiv*. p. 649 și *Acte și fragmente* p. 68—9; iar pentru diploma de numire alui Teofil: Nilles, *Symbolae* I. p. 159.

5*

580 CULTURA CREȘTINĂ Nr. 9-10

prin decretul din 24 Mai 1667 al principelui M. Apafi, decret al cărui rezumat dsoara Marina Lupaș îl redă cu totul defectuos. După dsa, principele ar fi poruncit episcopilor mănăstirii numai „să ceară lui Sava Brancovici socoteala de veniturile incasate dela începutul vlădiciei sale, să ia măsuri pentru ridicarea școlii și reînființarea tipografiei și, totodată, să cerceteze și pricinile pentru care a întârziat această lucrare, apoi cu ajutorul preoților din Lancrăm, Sebeșul sășesc și Armeni, vor căuta să îndrepte lucrurile, iar dacă s'ar afla în Țară preoți români, cari să fi suferit vre-o nedreptate din partea vlădicului, principele vrea să-i ocrotească și pe aceștia. Să fie deci convocată o adunare obștească în care să-și poată înainta jalbele oricine spre îndreptare" (p. 55—6). Autoarea iarăș se înșală, pentrucă decretul mai cuprinde un lucru cu mult mai grav, pe care dsa nu-l amintește : *Principele poruncește ca cei patru ctitori să nu îngăduie episcopului să meargă nicăiri fără știrea lor și să nu poată sfinți preoți înainte de a se covinge ei, ctitorii, de vrednicia candidaților, apoi să ia din mâinile lui averile și veniturile mănăstirii, iar nu numai să-i ceară socoteală de cele încasate până aci.*) Vlădica a fost pus, deci, în cele mai de căpetenie funcțiuni ale sale — vizitațiile canonice și sfințirile de preoți — în completă atârnare de doi preoți și doi mireni ai săi (ctitori).

Abia întors dela Moscova (sfârșitul anului 1668), autoritatea vlădicească alui Sava Brancovici primește o nouă lovitură, despre care dsoara Marina I. Lupaș scrie : „îndemnat și de superintendentul Petru Kovâsznai.) (principele) dădu un decret în 20 Februarie 1669, prin care impunea lui Sava condițiuni identice *în esența lor* cu cele înșirate în diploma din 10 Octomvrie 1643" (p. 64). Dsa iarăș redă defectuos lucrurile: principele Mihail Apafi nu-i impune lui Sava condițiuni identice numai în esența lor cu cele cuprinse în diploma din 10 Octomvrie 1643, ci îi impune *textual* toate cele 15 condițiuni de calvinizare cu care a fost numit la 1643 Simeon Ștefan, antecesorul lui Sava.) Dar principele a mers față de Sava și mai departe, adăugând, prin decretul amintit, încă patru condițiuni noi la cele cuprinse în diploma din 10 Octomvrie 1643, dintre care cea din urmă stabilește ca episcopul să depindă de superintendentul calvin nu numai în chestiunile privitoare la sfințirea preoților, la destituirea lor sau reprimirea în slujbă a celor cari au dat dovezi de îndreptare, la vizitațiile canonice și în soluționarea cauzelor ma-

*) *Szilágyi Sándor, Monumenta comitialia regni Transylvctniae* XIV, 267.

*) *Succesorul dela 1668 înainte al lui Gh. Csulai*.

*) *Cipariu, Archiu*. p. 611.

Nr. 9-10 CULTURA CREȘTINA 581

trimoniale, ci și în ceea ce privește convocarea și conducerea lucrărilor sinoadelor. După fiecare sinod episcopul e dator să meargă cu câțiva preoți la sinodul calvin și să-i supună acestuia spre aprobare hotărârile sinodului său.)

Dsoara Mariana Lupaș spune că decretul din 20 Februarie 1669, cu condițiile lui jiguitoare pentru autoritatea mitropolitului român, înseamnă deslănțuirea unei lungi și îndărătnice lupte între principele

calvinizant și Sava Brancovici, luptă în care acesta dă dovadă de cel puțin tot atâta abilitate și energie de câtă dăduse și în împrejurările viforoase ale întâilor săi ani de vlădicie. Din păcate, această luptă îndărătnică dintre cei doi nu se prea vede, ci se vede numai lupta unuia, a calvinizantului Apafi, și supunerea, fără nici un semn de reacțiune, a celuilalt. La 20 Octomvrie 1673 principele scutește preoțimea română de dișmele convenite fiscului din vin, grâu și alte bucate, apoi din oi și stupi. Autoarea se întreabă, dacă poate fi considerat acest privilegiu ca o victorie alui Sava, sau ca o momeală pentru preoții români spre a se lăsa mai ușor.) Ibidem p. 612. — La p. 64 a cărții găsim unele lucruri care, în interesul viitorului literar al dsoarei Marina Lupaș, ar fi bine să fie evitate. Aci dsa scrie: *Un nou apel la Țara românească ti repetă fratele mitropolitului în 1673 (20 Aprilie), când încheie o înțelegere secretă cu Grigorie Ghica-Vodă, acela a cărui soție fusese des vizitată de Sava în exilul ei ardelean, — înțelegere care prevedea „binele comun și întărirea bisericii ortodoxe”*. Ca izvor citează N. Iorga, *Sate și preoți* p. 69. D. N. Iorga însă nu vorbește nicăiri în *Sate și preoți* de înțelegerea secretă dintre cei doi, și nici nu putea vorbi, liindcă înțelegerea a fost descoperită în 1908, iar *Sate și preoți* au apărut în 1902. Autoarea își ia informația din *Istoria bisericii românești din Transilvania* alui Meteș p. 286. Aci Meteș vorbește de înțelegerea tainică dintre Gheorghe Brancovici și Grigore Ghica, *fără a cita izvorul*, și continuă amintind vizitele făcute de Sava soției voevodului reugiante în Ardeal. Pentru aceste vizite Meteș citează pe N. Iorga *Sate și preoți din Ardeal* p. 69. Dș. Lupaș citează după Meteș pe N. Iorga *Sate și preoți* p. 69 pentru înțelegerea secretă a lui Gheorghe Brancovici și Grigore Ghica, fără să-și dea seama că N. Iorga nu vorbește și nu putea vorbi, în 1902, de această înțelegere, ci vorbește numai de vizitele făcute de Sava soției voevodului muntean. — Dsa pune în ghilimele cuvintele *binele comun și întărirea bisericii ortodoxe* ca să arate că sunt citate din înțelegerea secretă a celor doi. Autoarea nu le-a luat din textul înțelegerii ci dela Meteș (p. 286), pentrucă numai el le citează așa, pe când textul lor exact e: *pentru bonum publicum și pentru întărirea sfintei bisericii noastre*. Textul înțelegerii secrete îl găsia dsoara Marina I. Lupaș în *Archiva societății literare din Iași* (1908, Mai p. 39—41), reproduș și de dl Silviu Dragomir în Introducerea la *Fragmente din cronica lui Gheorghe Brancovici* p. 5, pe care le citează de atâtea ori. Ca mai bătrân în meșteșugul scriitoricesc, îmi permit a da autoarei un sfat: să nu citeze decât ceace vede cu ochii proprii. Cred că și părintele dsale va fi de acord.

582

atrași de curentul de calvinizare ? întrebarea e de prisos și ea dovedește că dsa n'a citit cu atențiune decretul din 20 Decemvrie 1673. Principele spune însuș pentru ce a dat sentințele amintite : *le-a dat în nădejdea că preoții români vor îmbrățișa calvinismul*). Prin urmare nici vorbă nu poate fi de biruința lui Sava, ci de o simplă momeală.

Cât de puțin îndărătnic luptător și cât de puțin biruitor a fost Sava o dovedește decretul din 14 Iunie 1674, prin care acelaș principe, referindu-se la obiceiul antecesorilor săi, cari au supraveghiat bisericile românești și s'au silit să îndrepte rătăcirile lor prin episcopul calvin, poruncește, și el, superintendentului Gaspar Tiszabecsi să supravegheze toate bisericile românești, să le îndrepte rătăcirile și să le conducă, interesându-se în acelaș timp și de soarta tipografiei românești, întemeiată de Gheorge Răkoczy I.) Autoarea, vorbind de acest decret (p. 65), spune că exprimă intenția calvinului Apafi „de a trage cât mai curând cu buretele peste însăș ființa bisericii române” și adaogă că Sava *nu s'a lăsat înfrânt*. Din nefericire nici acum nu vedem nici o reacțiune din partea lui Sava pentru a nu fi înfrânt, el și biserica lui. Dsa mai spune că Sava „deși mândru și ambițios din fire, a înțeles că nu cu o atitudine prea dârză va putea ține piept atacurilor lui Mihail Apafi; ci făcând din nou apel, ca în toate împrejurările grele prin care a trecut, la eminențele sale calități diplomatice, a preferat să-i lase lui Apafi

iluzia de învingător, pentruca puțin după aceea să aibă el însuși o însemnată victorie pe teren religios" (p. 66). Fraza e frumoasă, dar e o simplă frază. Un om mândru și ambițios din fire preferă să plece din scaun decât să fie supus, începând cu 1667, ctitorilor preoți și mireni, fără îngăduința cărora să nu se poată mișca dela reședință și să nu poată sfinți un preot; nu ar fi acceptat condițiile superintendentului Gheorghe Csulai ca să poată obține dela Gh. Rákoczy II. numirea de episcop; nu ar fi acceptat nici decretul din 20 Februarie 1669, care-l dă pe el și clerul lui, legat de mâni și de picioare, în mâinile superintendentului calvin Petru Kovásznai și ale sinodului său; și nici decretul din 14 Iunie 1674 prin care acelaș ') ...Fors Deus illos diutim illuminans, utilius populi aedificationem laborabant. Cipariu, *Archiv.* p. 574.

) *Ibidem* p. 575. Autoarea iarăș nu merge pe picioarele proprii. Fraza din decretul lui Apafi: *azokban* (sc. az oláh ecclesiakban) *levo errorokat jo lelkiismerettel corrigálja* 6s a *dotognak kivánsága szerint dirigálja*, o traduce să le ocârmuiască (bisericile românești) după cunoștința sufletului său, fiindcă așa redă cuprinsul d. Șt. Meteș (o. cit. p. 288). Traducerea exactă e: să îndrepte cu bună conștiință (lelkiismeret =>•• conștiința, nu știința sufletului) și să le conducă după cerința lucrului.

Nr. 9-10 CULTURA CREȘTINĂ 583

principe dă conducerea reală a bisericii românești superintendentului Gaspar Tiszabecsi. A primi toate aceste jicniri și a continua să rămâi în scaun, nu dovedește nici mândrie nici ambiție „din fire”, ci dovedește cu totul altceva, de care putea fi încântat Vasile Mangra în 1906, dar nu-i iertat să fie încântată dșoara Marina Lupaș în 1939. Nu cunoaștem nici cel mai mic gest de protest din partea lui Sava Bracovici, cum nu cunoaștem din partea antecesorului său Simeon Ștefan — căruia i-s'au pus condiții mai puțin grele decât lui Sava — împotriva umilirii sângeroase a lui, personal, și a întregii biserici românești. Sava n'a fost nici erou nici martir al independenței acestei biserici, ci un biet oportunist, care-și apăra pielea și veniturile vlădicești destul de considerabile. Prin urmare nu poate fi vorba de luptă între Apafi și Sava Bracovici, ci acela merge hotărât pe drumul lui, care urmărea calvinizarea Românilor ardeleni, iar acesta primea poruncile, decretul și diplomele, fără murmur și revoltă.

*

În anul 1675 Sava Bracovici a convocat un sinod în mănăstirea din Alba Iulia, unde își avea reședința. Hotărârile sinodului s'au dat în numele principelui Mihail Apafi și în numele vlădicului. Dșoara Marina Lupaș spune că acest sobor a fost necesar, între altele, și pentru a „spulbera neîncrederea pe care o manifestase Apafi în ultimul său decret (din 14 Iunie 1674) față de posibilitatea de organizare și de cârmuire vlădicească alui Sava”, (p. 67) și că hotărârile luate de vlădica în sinod au fost în măsură să-i mulcomească pentru moment pornirea răuvoitoare a principelui față de el (p. 70). Hotărârile amintite au fost obiectul celor mai violente și mai pasionate discuții. Buna vedea în ele dovada hotărâtoare și definitivă că Sava s'a făcut unealtă de calvinizare a bisericii românești, pe când Mangra le contesta orice caracter calvin. Dșoara Marina Lupaș admite că *există o asemănare frapantă între deciziunile principilor relative la biserica românească și între măsurile luate de soborul clerului ortodox în sinodul din 1675*, dar spune că de aici nu se poate trage concluzia că Sava ar fi fost o unealtă în mâinile calvinilor, pentrucă această concluzie este desmințită de întreaga activitate a lui de până aci și de persecuțiunile pe care avea să le îndure.

Argumentarea autoarei e nițel șubredă, fiindcă: 1. activitatea

vlădicească dinainte de 1675 alui Sava este atât de puțin cunoscută, încât ea nu poate desmînți nimic; 2) fiindcă Sava a suferit persecuțiunile, pe care le vom vedea mai târziu, pentru alte vini, iar nu pentru intransigența lui în apărarea învățăturilor și a independenței biserice românești. Fondul problemei rămâne deci acesta;

584 CULTURA CREȘTINA Nfr.9-10

Sunt hotărârile aduse în soborul din 1675 al lui Sava calvine ori nu sunt? La această întrebare dșoara Lupaș nu răspunde, ci se mulțumește cu reproducerea hotărârilor sinodului și cu constatarea că între ele și între măsurile luate de principii calvini este o asemănare frapantă.

Actele sinodului din 1675 nu le avem, ci hotărârile lui le cunoaștem din doue versiuni pe care ni le-a păstrat în copie Petru Maior în partea inedită a *Istoriei lui bisericești* și care au fost publicate de T. Cipariu în *Acte și fragmente* (p. 145—50). Citindu-le cu atențiune constatăm, înainte de toate, că partea cea mai mare a lor sunt hotărâri foarte cuminți, care nu au nici o legătură nici cu decretele ori diplomele principilor, nici cu calvinismul, ci sunt măsuri impuse de necesitățile vieții bisericești românești. Astfel li-se poruncește preoților ca *Pastile* să le împartă ei, „nu să le poarte mirenii pe de afară”; li-se interzice „să se facă vornici pe la munți”, să umble beți prin târguri și să se facă măscărici și vrăjitori; să cunune noaptea rude sau persoane fugite din alte sate.

Li-se poruncește apoi să „vestească” în biserică cel puțin cu o săptămână înainte pe cei cari voiesc să se cunune, pentru a afla dacă nu se află între ei vre-o „necădere”; să slujiască în fiecare zi, sau, cel puțin, Dumineca, Miercurea și Vinerea și în zilele de sărbătoare. În posturi vor sluji zilnic. După slujbă să adune copiii la biserică și să-i învețe. Preoții să nu poată fi angajați de sate fără știrea protopopului, iar acesta trebuie să le ceară carte dela protopopul în al cărui protopopiat au slujit mai înainte. Credincioșii să se cuminece de patru ori pe an; să învețe Tatăl Nostru, Crezul și Zece Porunci și să-și ducă copiii la biserică la învățătură. Hotărârile acestea nu cuprind, vedem, absolut nimic calvinesc. Sunt însă și hotărâri referitoare la *superstițiuni*, și fiindcă principii calvini au pus mereu episcopilor români condiția de a elimina superstițiunile din viața bisericească, s'a făcut ușor legătura între condițiile puse de ei și între măsurile luate de sinodul lui Sava Brancovici. Este sigur, că încercarea sinodului de eliminare a superstițiunilor s'a făcut în urma presiunii calvine; este însă tot atât de sigur că eliminarea lor nu înseamnă nici calvinizarea bisericii românești nici părăsirea ritualului ei. Căci despre ce fel de superstițiuni este vorba? Este vorba de obiceiurile „*ce nu iaste scris la tipic*”, „*de acele lucruri care nu se unesc cu Scriptura sfântă și cu tocmela bisericii noastre*” a căror părăsire a cerut-o un alt sinod, ținut mai de mult. Astfel se interzice molitva făcută pe oase și haine; se interzice să se dea „oi sau vaci peste mort au găini”; preoții sunt opriți să spele picioarele „dobitoacelor” sau să le

Nr. 9-10 CULTURA CREȘTINA 585

ardă cu lumânarea în frunte; „colac preste groapă să nu se dea și ban în groapă să nu se arunce”. Creștinii cari nu vor să-și îngroape morții Lunia sau Miercurea „la aceia popii să nu meargă”, sărbătorile „drăcești” Marția și Miercurea să nu se țină, „pruncii să nu toace pre paresimi”, asemenea „cu lopata la Paști să nu se bată”, și „în Lunia de Paști cu apă să nu se tragă”). Eliminarea

acestor „bononașaguri”, cum le numește sinodul, din viața credincioșilor români nu putea însemna nici calvinizarea lor nici părăsirea ritului bisericii ortodoxe românești.

Cuprind însă hotărârile lui Sava din 1675 și câteva lucruri, care dovedesc că asupra sinodului stăruia duhul calvinesc. Întâia condiție pusă de Gheorghe Răkoczy I lui Simeon Ștefan în diploma din 10 Octomvrie 1643 și repetată și în decretul din 20 Februarie 1669 este „quod sacrosanctum Dei verbum... tam dominicis quam aliis diebus festis, tum in ecclesiis suis, turn ad funera turn vero alibi ubicumque locorum desirabitur, vernacula sua lingua praedicabit”.

Asta este întâia hotărâre și a sinodului: „Cuvântul lui Dumnezeu să se vestească în limba noastră românește în biserică și unde va trebui și va fi lipsă”. Condiția a doua din diploma din 10 Octomvrie 1643 și din decretul din 20 Februarie 1669 impune învățarea catechismului calvinesc; hotărârea a doua a sinodului lui Sava prevede, în general, citirea în biserici și învățarea cărților „care sunt scrise și scoase pe limba românească”. Ori, între acestea se găesc și *Catechismele calviniste* din 1640 și 1648 și *Molltevnicul*, calvinesc și el, din 1564 alături de *Noul Testament* din 1648, *Psal*

) *Privitor la tocatul în Paresimi și la trasul cu apă în Lunia Paștilor, obiceiuri păstrate și în veacul următor, Petru Bod scrie în lucrarea sa inedită Brevis Valachorum Transilvaniam incolentiurn historia următoarele: Tempore cultus divini diu multumque pulsant, praecipue tempore jejunii paschalis, ultima septimana, continuum fere ea edunt strepitum. Nocte, diem resurrectionis Domini praecedente, juvenes, consuetudine nescio unde accepta, în aream templi congregantur, tocam continuo fere diverberant et diligenti custodia observant ne aliquis sulfurari possit, quod si contingat et auferri possit, în redemptionem, juvenes ad custodiam deputați necesse habent tot ova variis coloribus imbuta tam perito surripienti deponere, quot integra illa tabula lignea capere possit, praeterea vinum aut sublimatum magna copia; si vero fur in ipso furto deprehenditiir, sine misericordia verberatur, totque accipit ictus, qui ipsum e vita quoque exturbare valeant... Die secundo Paschatis aquis quosvis obvios spargunt aut immergunt... Consuetudinem hanc adeo mordaciter retinent in istis praecipue locis, quibus nationibus aliis non intermixti, soli Valachi habitant, auctoritatemque sibi aliquam sumunt, ut parați sint vita etiam privare resistentes; cuius barbarae festivitatis in mc quoque olim, eorum consuetudinis ignarum, exercitae, acerba recordatio cum sensu nune quoque redit (Lib. 1 cap. 6).*

586 CULTURA CREȘTINA

lirea din 1651 și *Evanghelia cu învățătură* din 1580, care nu cuprind nimic calvinesc. Este foarte neclară porunca întâia a sinodului, dată pentru mireni, ca „botezul să se facă cu apă și foc așa cum este tocmeala”. Condiția din diploma și decretul citat spune numai ca „baptismi sacramentum... aqua simplici administrabit ac per alios administrări faciet.” Bunea credea că sinodul vorbește simplu de *apă* ca să escludă *apa sfințită* și s'a gândit, sigur, la corespondentul latin *aqua simplici* (nu *benedicta*!), cum o folosiau calvinii. Textul românesc nu justifică această interpretare, afară de cazul că sub *tocmeala*, la care se referă, sinodul ar înțelege *Molitvelnicul calvinesc* din 1564 care interzice și mirul și apa sfințită și uzul lumânărilor i). Dar ce caută *focul* la botez, pe care nu-l are nici *Molitvelnicul* amintit? Fără îndoială e calvinism oprirea de a face *molitvă pe dobitoace*, pentru că *Molitvelnicul ortodox prevede* astfel de molitve. Sinodul se ocupă numai de botez, cuminecătură, pe care o numește cu termenul calvin *Cina Domnului* și căsătorie, sigur fiindcă numai de ele vorbește și diploma și decretul amintit. Hotărârile sinodului din 1675 sunt, incontestabil, o concesiune făcută calvinismului și ele dovedesc orice, numai intransigența și eroismul ortodox al lui Sava Brancovici, *nu*; și astfel, din acest punct de vedere, nu se poate afirma, cum afirmă autoarea, că anul

1675 s'a încheiat victorios pentru el.

*

Cel din urmă capitol al cărții dșoarei Marina I. Lupaș se ocupă de *ultimii ani de cărmuire vlădicească alui Sava Brancovici și de destituirea lui*. Acești ultimi ani sunt caracterizați de autoare ca „o trează și continuă luptă pentru menținerea drepturilor și autori' **tații redobândite**”. Din nenorocire, lupta asta trează și continuă nu o vedem și nu ne-o arată nici dsa, care dedică celor patru ani, scurși dela sinodul din 1675 până la destituirea lui Sava, abia câteva rânduri (p. 73) și, tot din nenorocire, nu se vede nici redobândirea drepturilor și a autorității vlădicului. *Nici una din diplomele și decretele, prin care au fost atât de reduse drepturile și autoritatea lui Sava, nu au fost revocate*. Atunci unde e redobândirea? Dșoara Marina Lupaș vorbește de diploma dată de principele Mihail Apafi la 30 Decemvrie 1675, după ce s'a mulcomit, spune dsa, în urma hotărârilor sinodului din acel an, prin care diplomă, la cererea lui Sava, asigură acestuia și urmașilor săi „respectarea privilegiilor obținute până atunci”, poruncind, totodată, ca protopopii și preoții să nu fie smulși de sub ascultarea episcopului și a urmașilor lui (p. 72). Feliul cum redă dșoara Lupaș cuprinsul acestei ') *Prinos lui A. D. Sturza, București 1903, p. 251.*

Nr. 9-10

diplome *pare* a dovedi o redobândire a drepturilor și autorității vlădicești. Chestiunea se prezintă însă nițel altfel. Textul diplomei îl cunoaștem numai din traducerea românească făcută de T. Cipariu de pe traducerea sârbească a ei'). Ori, această diplomă nu scoate pe Sava nici de sub tutoratul ctitorilor, nici de sub tutoratul superintendentului calvin, și nu revoacă nici cunoscutele condițiuni de calvinizare impuse prin diplomele și decretele de care am vorbit mai sus, căci *acestea* știrbeau drepturile și autoritatea lui vlădicească făcând din el o biată păpușe. Ce spune diploma? Sava, împreună cu protopopii și preoții, s'au plâns principelui că unii ar voi să le strice vechile privilegii și drepturi și să răstoarne cultul divin și datinele bisericii lor. Primind aceste plângeri, Mihail Apafi poruncește ca drepturile și privilegiile amintite, date de antecesorii, să fie respectate și arată care sunt acelea drepturi și privilegii: protopopii și preoții să rămână supuși episcopului lor, episcopul să aibă dreptul, și în viitor, de a incasa taxele obicinuite, necesare la susținerea sa și a preoțimei și pentru restaurarea bisericii și a mănăstirii din Bălgrad. (Despre cultul și datinele bisericii românești nici un cuvânt!) Prin urmare nici vorbă nu este în diplomă de redobândirea *drepturilor reale și a autorității vlădicești*. Sava rămâne și după această diplomă supus ctitorilor (2 preoți și 2 mireni) fără a căror îngăduință nu poate face vizitații canonice și nu poate sfinți preoți, și rămâne supus controlului și autorității superintendentului calvin.

Ca o dovadă a succesului luptei lui Sava, dșoara Marina I. Lupaș ne spune (p. 73) că el „reușește să smulgă dela Apafi — în 12 August 1676 — noi privilegii pentru preoții români, cari sunt scutiți de a da dijmă oricărei alte autorități străine de biserica lor”. Lucrurile nici de data aceasta nu s'au petrecut chiar așa cum le prezintă autoarea. Diploma din 12 August 1676 există, dar ea nici amintire nu face de Sava și nu acordă preoțimei române *nici un privilegiu nou*. In ea principele Mihail Apafi spune că preoții români i-s'au plâns că nu li se respectă *sentințele date de el mai înainte*”). De aceea poruncește „ut in *prioribus solitis* eorum privilegiis et erga eos *demonstrata nostra clementia et immunitate conservent*

et defendant". Nu e deci vorba de noi privilegii stoarse

) *Archiv.* p. 651.

") *Cipariu I. ct.* p. 574.

*) *In ditione nostra existentes popae Valachici per humiles suas preces significarunt quod in prioribus eorum priuilegiis et erga eos exhibita nostra clementia conservare et conservari facere fidelitatea vestrae nolint, quinimo turbant et ad deci/narum praestationem eos adigunt,*

588 CULTURA CREȘTINĂ Nr. 9-10

de Sava ci de confirmarea celor acordate mai înainte, și anume de scutițele date cu diploma din 20 Decemvrie 1673. Scopul urmărit prin acordarea, în 1673, a acestor scutițe îl mărturisește, cum am văzut, principele însuși: *Poate că Dumnezeu îi va lumina pe preoții români ca să se facă propovăduitorii calvinismului*').

În ceea ce privește osândirea și destituirea lui Sava Brancovici, dsoara Marina Lupaș o atribuie intransigenței ortodoxe a lui și unor motive de ordin politic (participarea fratelui său Gheorghe la complotul urzit de Beldy și de aderenții lui pentru răsturnarea lui Apafi din fruntea țării). În parte suntem de acord cu explicația dsale: sigur motivele politice *au putut* fi hotărâtoare, și asupra lor a stăruit, cel dintâiu, Augustin Bunea. Nu credem însă că printre motivele reale ale osândirii și destituirii lui să fie figurat și intransigența ortodoxă a episcopului, pentru că nu am văzut manifestându-se nicăiri și niciodată această intransigență. Motivul real, mărturisit în sentința de osândire, a fost viața privată alui Sava Brancovici. Pentru această viață privată cercetările împotriva lui au început în 1679, când i-s'a dat răgaz de un an ca să-și pregătească apărarea. Noi nu putem stăruii aci, dintr'un sentiment lesne de înțeles, asupra abaterilor lui Sava dela poruncile moralei creștine. Sentința adusă împotriva lui spune că s'a întinat cu „groaznice și urâte păcate” trăind cu Caterina, soția lui Valentin Szenâsy. Și într'adevăr, cu prilejul perchiziției care s'a făcut la locuința din Sibiu e episcopului, s'a găsit și lada cu lucrurile Caterinei Szenâsy, între care și „o rochie verde inflorită de damasc, căptușită cu bagazie albastră, fără corsaj, în jos tivită cu o subțire panglică de aur”. Dsoara Marina Lupaș nu s'a întrebat: ce caută rochia și lada Caterinei Szenâsy în locuința din Sibiu alui Sava? — Dar, cum am spus, e penibil să stăruim).

Pe lângă viața privată imorală, sentința mai învinovățește pe Sava că „a lăsat mănăstirea Bălgradului a se pustii, a se strica, a se surpa și a părăsit neingrijită tipografia românească și alte bunuri și venituri ale mănăstirii sau neîngrijindu-le sau risipindu-le, le-a prăpădit”. Că mănăstirea era de mult dărăpănată, se vede din decretul principelui Apafi dela 30 Decemvrie 1676, în care confirmă dreptul episcopului de-a încasa câte un floren și alte taxe dela fie-
) *Ibidem* p. 574. Tot ca o biruință alui Sava amintește dsoara Marina Lupaș și decretul din 4 Octomvrie 1679, despre care la p. 81 nota 3 arată că e un falș al lui Gheorghe Brancovici!

*) Autoarea exagerează puțin și vrâsta lui Sava, numindu-l permanent *bătrân*. Prea bătrân nu putea fi înainte de 1679; abia de 58-59 de ani> fiind născut pe la 1620.

Nr. 9 16 CULTURA CREȘTINA 589

care preot pentru susținerea sa și a preoțimei și „pentru restaurarea bisericii și a mănăstirii...”. Apoi, în ceea ce privește tipografia românească din Alba-Iulia, pe care principele a pus mereu s'o caute dela 1667 încoace, e suficient să amintim că literele ei s'au găsit, cu prilejul perchiziției, în locuința din Sibiu alui Sava, alături de lada Caterinei Szenâssy și tot acolo a fost găsită și o parte din

bunurile mănăstirii Bălgradului '). Prin urmare învinuirile aduse nu prea sunt contrazise de „isvoarele timpului”, cum susține autoarea. E contrazisă numai legenda cu suferințele lui Sava pentru ortodoxie, pe care o găsim numai în *Cronica* fratelui său Gheorghie și pe care nu o cunoaște absolut nime afară de cei informați de acest aventurier. De aceea este foarte riscat a vorbi de *cununa de mucenicie* alui Sava.

Teza de doctorat a dșoarei Marina Lupaș, cu toate greșelile inerente tuturor începuturilor, trădează frumoase calități. Expunerea e limpede și metodică, ceea ce face ca lucrarea să fie citită cu plăcere. Dacă autoarea nu ar fi pornit la lucru cu tendința de a ajunge la un *anume rezultat*, ci ar fi lăsat ca rezultatul să se desprindă de sine, din analiza, desbrăcată de orice ideie preconcepțată, temeinică și serioasă a isvoarelor, și numai a lor, cu incontestabilele-i însușiri ne-ar fi dat o carte, despre care am fi fost foarte bucuroși să putem spune numai lucruri bune.

*) **Consemnarea lucrurilor găsite în locuința din Sibiu a episcopului o publică dșoara Marina Lupaș la pp. 97 sq.**

*

Z. PÂCLIȘANU

Cultura Crestina 1939/ nr.7-8,p.485-488

Câteva rectificări și lămuriri

Revista teologică dela Sibiu a dedicat o mare parte a numărului său de pe lunile Iulie-August conciliului dela Florența. Folosind acest prilej comemorativ, d. **Gh. Ciuhandu** publică și dsa câteva „*note fugare în legătură cu opera lui Samuil Klein*”. Notele sunt, într'adevăr, „fugare”, autorul vorbind în ele, în fuga condeiului, despre o mulțime de lucruri și exprimând o mulțime de păreri. Părerile nu sunt lipsite de interes și, fără îndoială, ar merita o discuție amplă, în cursul căreia s'ar putea lămurii multe lucruri. Noi nu vom face aci această discuție, fiindcă preferim deocamdată chestiunile mai pozitive și fiindcă nu credem că o astfel de discuție ar isbuti să-1 facă să-și schimbe vederile, pentru care a militat cu multă stăruință și devotament o viață întreagă. Autorul face însă și unele *afirmațiuni* de natură istorică, afirmațiuni care, acestea, pot fi discutate fără nici un amestec de subiectivism-

486 CULTURA CREȘTINA Nr. 7-8

învățatul ieromonah dela Blaj, Samuil Klein a scris între altele și o *Istorie a împărecherii între biserica Răsăritului și a Apusului, care s'a făcut pe vremea lui Mihail Kerularle, patriarhul Țarigradului și a soborului dela Florența*. Opera inedită se păstrează în biblioteca episcopiei unite din Oradea, iar o copie a ei se găsește în biblioteca academiei teologice ortodoxe din Arad. Folosind prilejul împlinirii a 500 de ani dela conciliul de unire dela Florența d. Gh. Ciuhandu ne dă o analiză sumară a cărții învățatului blăjan, stăruind mai ales asupra părerilor pe care le avea el despre acel conciliu și despre unirea realizată acolo. Autorul este convins că Samuil Klein „*era aderentul curentului gallican*” și la scrierea **Istoriei împărecherii între biserica Răsăritului și a Apusului**

„*s'a folosit de aceleași isvoare galioane sau iosefiniste, care aveau în concepția lor mai mult simț pentru adevărul istoric*”. Samuil Klein și-a făcut studiile teologice și filosofice la Viena și după absolvirea lor a petrecut mult timp acolo și astfel, fără îndoială, a fost ca și Petru Maior influențat de principiile gallicanismului. Ne îndoim însă foarte că opera citată și-a scris-o pe baza isvoarelor „galicane” sau „iosefiniste” din motivul foarte simplu și evident, că *isvoare galicane sau iosefiniste* privitoare la conciliul dela Florența nu există. Acela a avut loc în jumătatea întâia a veacului

al 15-lea, iar iosefinismul era o „modă” a veacului al 18-lea. Cartea lui Samuil Klein este o compilație, întregită ici colo cu amănunte din alte izvoare care nu aveau nimic cu Iosefinismul, a istoriei conciliului din Florența scrisă de marele eclesiarch al patriarhiei din Constantinopol, Silvestru Syropoulos, despre care istorie vorbim în altă parte a acestei reviste.

O altă afirmație a d. Gh. Ciuhandu se referă la *mitropolitul Damian al Moldovei*, care a luat parte la conciliul dela Florența împreună cu *protopopul Constantin și cu boierul Neagoie* și cu o suită de șase persoane. Damian și Constantin au iscălit și ei alături de ceilalți reprezentanți ai bisericilor orientale în ziua de 5 Iulie 1439 *Tomos-ul unirii*). D-sa spune că *Damian s'a lepădat de unire „printr'un împuternicit, coleg grec, la sinodul din Constantinopol (1450)”*. Ca izvor citează cunoscuta *Istorie a bisericii universale* alui Eusebiu Popovici în traducerea românească alui Atanasie Mironescu (voi. III ed. 2-a, București, 1927 p. 169). Este adevărat
) **Pentru participarea Moldovei la conciliul dela Florența vezi substanțialul studiu al lui C. Auner: *La Moldavie au concile de Florence. Paris s. a., ori ediția românească a lui în Revista Catolică din 1915 pp. 272—285, 379—408 și 552-565.***

Nr. 7-8 CULTURA CREȘTINA 487

că isvorul d. Gh. Ciuhandu cuprinde acest lucru, însă azi nu mai crede nime în existența aceluia sinod, de care se îndoia înainte cu patru sute de ani și Leo Allatius, întâiul editor al actelor false ale lui. Dar indiferent de existența ori inexistența aceluia sinod, căci la urma urmelor Damian s'ar fi putut lepăda și altfel de unire, *este cert că mitropolitul moldovean a rămas credincios semnăturii dela Florența din 5 Iulie 1439 și că a murit în Scaun, probabil în 1447, unit cu Biserica Romei*. Mai mult: *succesorul, dela 1447 înainte, al lui Damian a fost și el unit și se numea Ioachlm, un grec, fost până aci episcop în Agathopolis*. Acesta a fost alungat din Scaun între anii 1450—52 refugiindu-se în Polonia la episcopul Cracoviei, Cardinalul Zbigniew Olesnicki. De-aci vroia să meargă la Roma și de-aceea cardinalul scria papei să-l primească acolo spunând că Ioachim „episcop de Suceava în Moldova” a încercat cu curaj să facă poporul supus păstoririi sale să între pe căile ortodoxiei catolice fiind, pentru mântuirea lui — a poporului — necesar să rămână statornic în unirea decretată la Florența. Mulți nu au putut tolera propaganda lui și l-au alungat din Scaun ca pe un dușman al ritului lor i).

Evident, noi nu facem din statornicia în unire a mitropolitului moldovean Damian un argument pentru câștigarea fraților din cealaltă strană, și dacă am rectificat afirmația d-sale, am făcut-o numai ca să restabilim adevărul istoric.

D. Gh. Ciuhandu vorbește nițel cam răstit cu uniții dela Blaj, pentru că nu se mulțumesc cu primirea numai a celor patru puncte dogmatice fixate la Florența, ci urmează „cu ochii închiși toate aberațiile papalității” și au primit prin cele trei concilii provinciale ale lor (1872, 1882 și 1900) „toate dogmele papismului”. Pentru deplina lămurire a d-sale ținem să precizăm următoarele: nu suntem uniți numai fiindcă reprezentanții bisericilor orientale au iscălit la 5 Iulie 1439 în Florența *Tomos-ul unirii*, nici fiindcă s'a unit Atanasie Anghel în anul 1700, ci fiindcă suntem profund convingși că numai în biserica aceasta, căreia îi aparținem, se găsește întreg adevărul creștin. De-aceea, și numai de aceea, suntem catolici și vom rămâne catolici până la cea din urmă suflare a noastră. Catolici fiind, credem și mărturisim *toate dogmele pe care le crede și mărturisește sfânta catolicească și apostolicească Biserică*. Acest lucru
) **M. LASCARIS, *Ioachim, metropolite de Moldovie et Ies relations de l'Eglise Moldave avec le patriarchat de Pec et l'archeveche d'Acris au XV-e***

siecle; in *Buletin de la section historique de l'Academie Roumaine*, tome XIII, (1927) pp. 129 sq.,

488 CULTURA CREȘTINA Nr. 7-8

ni se pare atât de firesc și atât de clar, încât ne mirăm că d. Gh. Ciuhandu, care și dânsul e slujitorul devotat al unei biserici, nu vrea să'l înțeleagă. Ori, d-sa ar mai fi ortodox dacă nu ar crede toate dogmele bisericii ortodoxe? (*Z. Pâclișanu*).

Cultura Crestina 1939/ nr.11-12, p.741-745

HARTII VECHI

1.

învățatul călugăr blăjan *Samull Mieu Klein*, vorbind de moartea unchiului său, vlădica Inochentie, Întâmplată In ziua de 22 Septemvrie 1768 la Roma, scrie: „*Tocma* Intru acea zi, când au murit la Roma episcopul Klain, au căzut In poiata del' Blaj la pământ icoana episcopului Klain, fiind de față episcopul de atunci Atanasie Rednic. Icoana aceasta de nimenea mișcată au căzut cu fața in sus, cu picioarele Înainte, cu capul către ușe, cum este obiceiul a duce mortul; pentru aceea unii ziceau cumcă acest semn s'a făcut pentru ca să se arate că atunci au murit *episcopul cel adevărat*'.

Despre căderea la pământ a portretului lui Klein fn ziua morții lut vorbește și episcopul Rednic In scrisoarea din 3 Iulie 1769 trimisă unui Gentili Ia Roma. *JUud demum hic filmae Dyrae titulo alicuius notitiae fors non prorsus contemnendae referendum censui, quod dum Illmus Baro Klein huius. dioecesis quondam episcopus Romae anno priori in infirmitatem, ex qua dein obiit, incidisset, ipsius hic icon in suo quondam palatio de alto decidens, quasi ab alio quopiam (ubi tamen certum est neminem fuisse) mirabili oranino modo regionē ianuae collocata inventa est. Quod factum turn quidem prima consideratione aliquant speciem ominis referre videbatur ast postquam post très menses Roma accepunus eundem*

B. Klein obiisse et recte, dum ipsius icon hic decidisset, ipsum in infirmitatem decidisse, casus hic coincidentiae in nobis majorem admirationem excitavit").

') **In traducere româneasca :** „Am socotit s i mai fac cunoscut **Ilustrății Voastre, cu titlul pe informație care poate nu e cu totul de disprețuit, că tocmai atunci când la Roma, 11 baron Klein, fostul episcop al acestei eparhii, a căzut in boala din care i-a venit sfârșitul, chipul lui a căzut de sus, Intr'o sală a fostului său palat, și a fost găsită tn așa fel ca si când ar fi fost pusă de cineva in chip cu totul minunat (fiindcă est« absolut sigur că n'a fost nimeni acolo). întâmplarea aceasta s'a părut chiar de atunci un fel de semn; iar dupăce, la trei luni, am aflat dela Roma vestea că același ep. Klein a murit și că s-a Îmbolnăvit exact atunci când aici i-a căzut icoana, această coincidență n-a facut decat sa starneasca in noi si mai mare admiratiune”**

T42 CULTURA CREȘTINA Nr. 11 -12

II.

In biserica unită din veacul a) 18-lea întâlnim mereu instituția *inspectorilor*- Ce erau acești inspectori și ce atribuțiuni aveau ei? Răspunsul ni-l dă diploma, — a cărei dată, lipsiri du-i sfârșitul, nu o cunoaștem — cu care vlădica *Grigorie Maior* 1-a numit inspector al părților Turzii pe Dumitru Prodan de Kis-Bun. Textul ei este următorul: Nos Gregorius Maior, Dei gratia episcopus Fogarasiensis, sacrae caesareae regiae et apostolicae maiestatis consiliarius actualis intimus, vigore praesentium memoriae comendamus quibus expedit universis et singulis, quod nos, consideratis fidelibus fructuosis nobilis domini Demetri Prodan de Kis-Bun pascitis in Ecclesia Dei meritis et operibus ut porro quoque ampiior eidem pios

conatus suos Deo hominibusque testandi optatosque fructus asserendi campus pateat, eundem prae laudatum Demetrium Prodan de Kis-Bun more modoque alid's etiam receptis hic religionibus usitato non modo Thordensts sed et in circuitu ifo existentium ecclesiarum nostrarum per praesentes primarium curatorem nominamus, constituimus et confirmamus, plenariam ei dantes auctoritatem ut mutua semper cum loci archidiaconis locorumque parorhis habita cointeligentia, curatores per loca constitutes aut deinceps constituendos perque hos quorumvis locorum fideles ad Dei Ecclesiaeque Eius sanctae praeceptorum observantiam, non modo hortari sed et compellere paenisque legitimis praesertim in blasphemos uti et festorum jejuniorumque violatores animadvertere queat, residentia item parochialia dotesque ecclesiarum contra quosvis impetitores deffendere nobisque (restul lipsește) i).

***) Românmste: „Noi, Grigorie Maior, din mila lui Dumnezeu episcop al Făgărașului, al Maeslafii Sale sacrei cesaro-regeștf și apostolice sietnie înüm actual, tn puterea prezentelor facem cunoscut tuturor și singuraticilor căroră se cuvine că Noi, având tn vedere marile merite credincioase și rodnice pe care și le-a căștigat tn Biserica lui Dumnezeu domnul de Kis-Bun prin faptele sale, și pentruca tn viitor să se deschidă câmp și mai larg de afirmare, tn fata lui Dumnezeu și a oamenilor, străduințelor lui de dobândire a noiei rezultate dorite, pe același mai sus pomenit Dcmetriu Prodan de Kis-bun prin aceasta ti numim, constituim, și confirmăm, după obiceiul și In modul îndatinat și la celelalte confesiuni recepté, curator primar al bisericilor din Turda și din jur, dandu-î autoritate deplină ca totdeauna m tn|clegere cu arbidfaconi și parohii locurilor, pe curatorii constituiți ori cari se vor constitui de aici Înainte tn parohii, și prin ei pe credincioșii tuturor localităților să-i îndemne, și chiar să-i constrângă la observarea poruncilor lui Dumnezeu și ale Bisericii sale siinte. aplicând pedepsele legale mai ales împotriva celor ce Înjură și cari nu țin sărbătorile și posturile ; să apere reședințele parohiale și zestrea bisericilor împotriva tuturor care le-ar ataca și nouă...**

Nr. 11-12 CULTURA CREȘTINA

III.

Atragem io mod deosebit atențiunea cititorilor noștri asupra documentului, pe care-I publicăm mai jos și care aruncă o lumină cu totul nouă asupra simpaticului și popularului vlădică *Grigorie Maior*. Amenințată cu un nou războiu din partea lui Friedrich cel Mare al Prusiei, împărăteasa Maria Teresia a făcut apel la Ardeleni să-i dea recruți voluntari. Un astfel de apel a primit și vlădica delf Blaj. Acesta, continuând linia conștiinței naționale trasă de antecesorul său Inochentie Micu Klein, și profitând de situația grea în care ajunsese monarhia, a făgăduit și el voluntari, dar cu o condiție foarte îndrăzneată pentru vremile acelea: *voluntarii români să formeze regimente românești*. Chiar și argumentele sunt identice cu acelea folosite de Inochentie Klein, și folosite cu doi ani mai târziu de autorii lui *Supplex Libellas Valachorum*. Textul interesantului document este următorul:

Generali Brigaderio a Rail
die 2-da Ianuarii 1779.

Ulme Dne L. B. Generalis
Dne mihi colendissime.

Quid ego hac via Excellmo Dno Grali Commandant! intuitu spontanae in jcrementum summi serviții oblationis scripserim, Illmae Dm Vestrae accludo praevie videnda penitusque ruminanda. Mea clerique mei intentio humillimaque petitio ea vergeret, ut milites isti ita benevole convocentur et pedetentim erigantur, ut in regimen plane crescant, modo MaiestasSua sacratissima eis de equis caeterisque necessariis benigne providere dignaretur, ac una dementer resolvere, ne ullus mortalium quemcumque ad hanc militiam

libere accedere volentem quocumque demum praetextu aut nomine impedire possit, idque regimen dein vocetur Valachicum per nos filiosque nostros praecipue sacerdotum omni tempore ad necessitatem complendum. Neque enim aliud quaecumque et sub quocumque nomine regimen citius feliciusque volenter conflare posse extstimamus quam sub nomine *valacho* idque et justitiae et aequitati summe consonum esset ut et Valachi, in principatu frequentissimi, ex quibus pleraque regimina potissime hungarica constant, regiminis etiam regulati nomen audiant. Cum in principatu variae audiant nationes ac religiones suis quaevis distinctis privilegiis, honoribus, dignitatibus, favoribus commodis gaudentes solos Valachos ab his exclusos esse volunt, onerosa solum eis imponentes, de quibus si summa Princeps genuine

744 CULTURA CREȘTINA Nr. 11-13

informaretur, et eo benigne condesceret gratia ne Valachi per alios nationes in sui exolutionem intercipientur, sed quaevis nationes suos nempe Hungari Hungaros, Saxones Saxones, Valachi Valachos statuunt tyrones, tunc spondeo Valachi etiam plures pedestres legiones pro suo nomine sponte confidunt Sed durum durissimum est unicuique nostrum, pro alterius nomine et gloria desudare ac mori. Tali pacto pluribus principatus liberaretur confusionibus, triste namque est hodieque audire quam funesti eveniant casus ab interceptiones tyronum et plures rationabiliter metuendi. Haec ideo praecipue romano ūlmae DVrae Animo sub arcano sigillo praemittere aperireque voui ut nos hac in re per se summa docere manuducereque dignaretur, apparet enim nobis quod eiusmodi spontanea militia plus valeret durabiliorque esset quam alia multa violenta.

Illmae DVrae

Eppus *Gregorius Malor*')

IV.

Se cunosc, In parte, încercările lui *Grigorie Maior* de-a întemeia o școală românească cu trei profesori și cu cel puțin o sută

„Iată versiunea românească: „Anexez aci și trimit Ilustrității Voastre ceea ce am scris Excelenței sale din General Comandant în chestiunea înrolărilor voluntare în serviciul armatei, ca să vedeți în prealabil și să chibzuți mai departe. Intențiunea și preasmerita rugare a mea și a clerului meu ar fi ca acești soldați voluntari să se convoace și constituie pe tace tul așa tel, ca să se desvotte în regiment, dacă Maestatea Sa va binevoi să le dea cai și să se îngrijească de celelalte lucruri necesare și va dispune ca nimenea sub nici un protest să nu îndrăznească, nici să poată a împiedeca pe vreunul din cei cari de bunăvoie ar voi să între în această miliție. Acest regiment apoi să se cheme Romanesc, urmând a se completa mereu după necesități dintre noi, din fiii noștri, mai oies a preoților. Credem că nici un alt regiment și în nici un alt chip nu s'ar putea constitui voluntari mai repede și mai norocos decât sub nume *românesc*; ceea ce ar corespunde dealtfel și drept și echitabil în cea mai mare măsură, ca adecă și României cari sunt cei mai numeroși în acest principat și din cari se compun cele mai multe regimente, mai ales ungurești, să-și aibă și numele regimentului lor reglementar.

În acest principat trăesc diferite nații și religii, fiecare avendu-și privilegiile sale distincte, bucurându-se de diferite onoruri, demnități, favoruri și înlesniri. Numai pe Români li vreau înlăturati delr toate acestea, lor punându-le numai poverile. Dacă suprema Principesa ar fi informată exact și s'ar milostiv) a dispune ca României, să nu mai fie primiți, spre marea lor năpăstulre, de către alte nații, ci ca fiecare nație să-și ducă în armată tinerii proprii. Maghiarii maghiari. Sașii sași, României români, în acest caz mă leg că României vor constitui sub numele lor de bună voie mai multe legiuni de Infanterie. CI ne cade greu, nespun de greu, unuia fie-

de elevi la Făgăraș. încercările au fost zădărnice de rezistența Sașilor și a guvernului ardelean. Privitor la înverșunarea cu care cei dintâi urmăreau orice progres românesc și, mai ales, întărirea bisericii

unite, ne dă relații extrem de interesante Maior Insuș Intr'o scrisoare, care vibrează de indignare, trimisă în 1774 agentului său din Viena.

Nu se cunosc însă încercările lui *Atanasie Rednic* de-a înființa o nouă școală asemenea celei din Blaj. Un anume Iosephus Pichler scrie la 3 Noembrie 1760 vlădicului blăjan: „*Exposui Molestăți Suae Sacratissimae, quae de erigendis novis scholia ad exemplum BalaBfalvenslura mihi signifflcare Tolult*”. Mai mult nu spune scrisoarea. Cineva din Blaj ar găsi, poate, amănunte în arhiva mitropoliei. Probabil Rednic s'a gândit la Năsăud, pentruca în instrucțiunile date la 26 Ianuarie 1770 inspectorului districtului Rodnei, protopopului Danilă, după ce îi atrage atențiunea că „școala nemțiască pentru pruncii popo'renilor noștn s'a ridicat la Năsăud”, îi poruncește să scruteze sentimentele oamenilor și să dea cerere „*ca șl dascâl și îndreptător românesc să fie pruncilor lângă cel nemțesc*”. Eforturile făcute de biserica unită în veacul al 18-lea pentru ridicarea nației din Intunerecul în care a aruncat-o vitregia vremilor, sunt nebănuite. Numai când se vor cunoaște toate detaliile acestor eforturi, lupte și sacrificii, ne vom putea da seamă de imensele ei merite pentru dezvoltarea noastră națională.

Z. PÂCLIȘANU

Cultura Crestina 1940/nr/11-12

SPIRITUL BLAJULUI

Fragment din conferința ținută în Dumbrăveni la 26 Maiu 1940, la congresul general al Agrului arhidiecezan. Mulți dintre D.-voastre, mai ales cei din generația mai tânără, se vor întreba: ce este acest *spirit blăjan*? De aceea câteva lămuriri asupra lui îmi par necesare. Îmi par necesare, pentrucă acest spirit nu este înțeles în esența, în origina și dezvoltarea lui, nici de aceia cari îl desaproabă și nici de aceia cari, apreciindu-i rosturile din trecut și cari au fost chiar crescuți în el, cred că împrejurările schimbate, care nu mai seamănă cu cele vechi, impun părăsirea lui. Apoi, am făcut și eu și au făcut și alții constatarea dureroasă că spiritul blăjan trece printr'o perioadă de primejdioasă eclipsare, care poate duce la dispariția lui, ceea ce ar constitui, fără îndoială, o pierdere ireparabilă pentru viitorul moral și cultural al nației întregi.

Spiritul Blajului, așa cum se desprinde din manifestările lui de două ori seculare, este sinteza fericită a *mândriei originii romane*, a *naționalismului adio* care merge până la jertfirea de sine, a profunde *convingeri creștine* încadrate în disciplina Bisericii occidentale și a devotamentului creator față de *cultura românească*. Armonioasa contopire a acestor patru elemente fundamentale ne-a dat spiritul blăjan.

Întâmplarea a făcut ca acest spirit să pornească dela Întemeietorul însuș al Blajului, dela vlădica *Inochentie Micu Klein*. Deal n'a fost, în ordinea cronologică, întâiul convins de origina noastră romană, fiindcă această convingere o aveau și cronicarii moldoveni, a fost întâiul care a făcut din ea un element de luptă pontică și o inepușabilă sursă de avânt. Argumentul principal invocat de Inochentie Micu Klein în sprijinul postulatelor sale de desrobire națională a fost continuitatea noastră neîntreruptă pe plaiurile Daciei, a cărei cei mai vechi locuitori suntem; această vechime dându-ne dreptul, dacă nu la o prioritate în ceea ce privește rosturile politice în vieța țării, cel puțin la o egalitate cu cei veniți

după noi și cari, fiind și mai puțin numeroși și, prin urmare, și participă în măsură mai mică decât noi, la sarcinile publice ale et

630 CULTURA CREȘTINA Nr. 10-12

Dar Inochentie Micu Klein n'a fost numai Întemeietorul politicii naționale românești în Ardeal, ci a fost și Întâiul martir al ei. Indurând din cauza acestei politici un cumplit exil de 24 de ani, pe care printr'o renegare a convingerilor lui și printr'o părăsire a luptei Începute atât de vijelios, l-ar fi putut evita. Și nu numai atât, ci printr'o îmbinare fericită de împrejurări, vlădica martir, a fost și inițiatorul întemeierii mănăstirii și a școalelor blăjene, și, sigur, când în al zecelea an al exilului său, în 1754, acestea școale au fost deschise de Petru Pavel Aron, exilatul a avut cea mai fericită din puținele zile bune ale lungului său surghiun. Apoi episcop unit fiind, nici primejdiile prin care trecea biserica lui, nici nedreptățile pe care i le făcea Majestatea Sa catolică din Viena, nici înverșunatele dușmăanii al iezuiților ardeleni și ale Status-ului catolic ardelean, nu l-au putut clinti din alipirea sa față de Unire, al cărei apărător și răspânditor a fost în tot cursul (tăstoririi sale, iar în fața persecuțiilor dușmane și-a căutat refugiul la umbra basiliceii s. Petru din Roma papală.

Aceste patru elemente fundamentale, care stau la temelia activității lui Inochentie Micu Klein, și care alcătuiesc spiritul blăjan, s'au desvoltat în cursul vremii luând proporții nebănuite. Sigur, aceste elemente nu s'au evidențiat simultan, toate, în forme egal de pregnante. Astfel, preocupările de căpetenie ale urmașului său. *Petru Pavel Aron*, au fost salvarea Unirii de efectele dezastruoase ale marelui mișcări religioase pornite de călugărul Sofronie, când această unire, încheiată înainte cu o jumătate de veac, era redusă la abia câteva mii de familii; apoi deschiderea școalelor din Blaj și înființarea tipografiei de-acolo. Pentru biserică, pentru școală și pentru tipografie, vlădica a sacrificat totul. Și-a sacrificat liniștea; petrecând mare parte din anii păstoririi lui în lungi și grele vizitațiuni canonice — chiar și moartea l-a găsit departe la Baia-Mare — a sacrificat confort, trăind o viață de-o extraordinară austeritate, nu numai dintr'o superioară înțelegere a rosturilor vieții pământești, ci și pentru a putea strânge mijloacele necesare asigurării viitorului rodnic al școalelor lui. Pe aceeași linie a mers și prietinel și succesorul său Atanasie Rednic.

În *Grlgore Maior* a țîșnit iarăș energia luptătoare alui Inochentie Micu Klein. Maior a fost elevul lui Klein, a fost susținătorul aprig și devotat al lui și acest devotament față de surghiunitul dela Roma l-a arucat și pe el în surghiunul dela mănăstirea ruteană a Muncaciului. Vlădicia lui a fost, din toate punctele devedere, deosebit de rodnică. Înainte de toate el a refăcut opera sdruncinată a Unirii cu Roma, putând fi considerat ca al doilea

Nr. 10-12 CULTURA CREȘTINA 631

întemeietor al ei. Apoi s'a răsboit mereu cu toți puternicii vremii pentru drepturile clerului și ale poporului; a plănuit înființarea unor școale noi la Făgăraș după modelul școalelor blăjene; a făcut fundația celebrilor .țipai* pentru elevii săraci ai școalelor din Blajul reședinții sale, iar atunci când împărăteasa Măria Terezia vrea recruți pentru nevoile de războiu ale monarhiei, vlădica a răspuns

că dă recruți dar cu condiția ca aceștia să formeze contingente separate românești ne mat fiind înglobați în contingentele maghiare și săsești. Argumentele invocate în sprijinul acestei surprinzătoare cereri sunt aceleași, pe care le găsim și în memoriile lui Inochentie Micu Klein: este împotriva dreptului firii ca regimentele compuse din Români să servească sub numire ungurească sau săsească și este împotriva demnității lor ca, pe când celelalte popoare din țară, mult mai puțin numeroase decât Românii, își au regimentele lor, cu comandanții lor, numai ei Românii să nu aivă. Evident, această activitate atât de îndrăsneată și neastâmpărată n'a putut fi pe placul celor mari. Popularul vlădică a fost înlăturat din fruntea bisericii unite, sfârșindu-și zilele nu într-un îndepărtat surghiun ca Ipochentie Micu Klein, ci în mănăstirea din Maierii Bălgradului. Este al doilea martir al aceea ce numesc eu spirit brajan.

Dar acest spirit n'a rămas izolat între marginile înguste ale orașelului abia înfiripat dela îmbinarea Târnavelor, ci s'a răspândit prin elevii școalelor lui strânși acolo din Sălaj, din Chioar, din Banat, din Maramureș, din Secuime, din Țara Oltului, iar mai târziu, prin cărțile tipărite de elevii și profesorii lor, în toate colțurile pământului românesc, fecondând cugetarea românească și simțirea românească. Spiritul blăjan ne-a dat marea mișcare politică din anii 1790—92, care a culminat în acel celebru *Supplex Libellus Vlachorum* din 1791; el ne-a dat acel memorabil protest al consistorului din Blaj din 1842 împotriva intențiilor dietei ardelenene de a maghiariza școala românească și biserica românească și el a pregătit neamul pentru marea adunare dela 3-15 Maiu 1848 de pe Câmpia Libertății.

Reprezentanții străluciți ai acestui spirit au fost Samuil Micu Klein, autorul primei *gramatici* românești; Gheorghe Șincai autorul *Cronicei Românilor*, întâia mare încercare de-a prezenta unitar evoluția istorică a neamului întreg, de pretutindeni; Petru .Maior, autorul *Istoriei pentru începutul Românilor în Dacia*; Samuil Vulcan întemeietorul școalelor românești din Beiușul așezat la granița de vest a Românișmului; Ieronim Kalnoki, întâiul dascăl al școalei românești din Năsăud; Timoteiu Cipariu, întemeietorul științei filolo-

CULTRA CREȘTINA Nr. 10-12

gice românești; Aron Pumnul, redeșteptătorul Românilor bucovineni, Gheorghe Barițiu părintele gazetăriei românești ardelenene; iar în timpurile mai noi Ion Micu Moldovan, Augustin Bune a și atât de curând dispărutul mitropolit Vasile Suci.

Dar spiritul Blajului nu s'a menținut și nu s'a dezvoltat, și n'a produs imensele roade atât de binecuvântate pentru Întreagă viața națională, numai de acestea câteva personalități care i-au împrumutat strălucire și glorie, ci s'a menținut și dezvoltat prin neîncetata muncă migăloasă, modestă și retrasă, atât de slab răsplătită și atât de puțin apreciată, a miilor de preoți și Învățători anonimi, a canonicilor și profesorilor cufundați și ei în marea anoiimctniul!. Din munca tuturor, din jertfa de fiecare zi a tuturor s'a încheșat tradiția blăjană și spiritul blăjan, care constituie cea mai prețioasă zestre spirituală adusă de ardeleni Statului românesc întregit în granițele lui firești.

împotriva acestui spirit blăjan se ridică mereu glasuri, care îndeamnă la o părăsire a lui. Unii ridică glasul confundând spiritul

blăjan cu Blajul material de azi și de ieri: un târgușor mic, prăfos, fără apă, fără confort, monoton, lipsit de toate distracțiile ușoare și ieftine și de modernitatea marilor centre sociale și economice. Alții recunosc marile merite ale acestui spirit pentru viața publică românească, dar cred că rostul lui s'a terminat cu unirea din 1918, că el a devenit un anahronism, că acest spirit e greoiu, e lipsit de elasticitate și de sprinteneala care caracterizează toate manifestațiile societății' actuale și că el nu se adaptează ușor curentelor de cultură modernă.

Acuzațiile pot fi în parte adevărate, dar autorii lor, cari de multeori sunt de bunăcredință, uită un lucru esențial. Uită că acest spirit blăjan vine din depărtarea a două veacuri, că el e ca stejarul care are rădăcinile înfipte adânc în inima pământului și astfel nu se clatină atât de ușor la cea mai mică adiere a vântului, cum se clatină arbustul cu rădăcinile la suprafața solului, uită că reprezentanții și aderenții acestui spirit nu pot părăsi o tradiție de două ori seculară, înfiripată din lacrimi și sânge și verificată în crâncene lupte și verificată, mai ales, prin rezultatele ei hotărtoare și definitive, pe care le-a dat pentru viața noastră națională, de dragul curentelor aruncate la suprafață de moda efemeră. Uită că dementele cari compun spiritul blăjan: mândria originii romane, naționalismul până la jertfirea de sine, adânca convingere creștină și devotamentul desăvârșit față de cultura românească, sunt totdeauna nu numai actuale, ci ele constituie înșăși temelia unei solide vieți naționale și garanția sigură a trâinicieii neamului nostru,

Nr. 10-12 CULTURA CREȘTINA 632

Marea primejdie care amenință acest spirit nu o constituie criticii pripitiți de afară, ci — să nu se supere prietini mei dela Blaj — o constituie locul originii sale. Blajul însuș. Am impresia, de câte ori petrec în Blaj, că vechiul spirit blăjan începe a se eclipsa. Mi se pare că nu se mai găsește în toate manifestările efemere ale vieții politice dârzenia, mândria de altă dată, nici acea frenezie a muncii tăcute și rodnice care a făcut minuni, nici pasiunea pentru studiul trecutului românesc și nici vechiul spirit al jertferei de sine. Se poate să mă înșel. În tot cazul dispariția spiritului blăjan chiar în locul originii sale ar fi un mare păcat, pentru că prin dispariția lui viața națională românească ar fi lipsită de una din garanțiile esențiale ale normalei sale evoluții. De-aceia spiritul Blajului trebuie să dureze și toți câți trăiesc la Blaj, toți câți trec prin școalele lui, elevi și profesori să nu uite că ori unde își îndreaptă privirea în acel mic târgușor, prăfos și fără confort, dau de un capitol mai mare sau mai mic, dar un capitol, de Istorie românească. Piața largă a fost croită de mucenicul Inochentie Micu Klein; în castelul mitropolitan s'a uscat în post și în rugăciuni ctitorul Petru Pavel Aron; în cutare căsuță cu acoperișul țuguat s'au pus bazele științei filologice românești; într'o chiliuță din vechea mănăstire și-a scris Samuil Klein operele sale; în alta Petru Maior priveghea contemplând strălucirea originii noastre romane; iar într'o altă oasă modestă dela capătul străzii Regele Ferdinand de azi, Gfaeorghe Șincai făcea planuri pentru *Cronica* sa în care să prezinte viața poporului nostru dezvoltându-se ca un măreț fluviu, pornind din acelaș izvor, purtând aceieși valuri și îndreptându-se liniștit și sigur spre acelaș drum. — *Saxa loquuntur* din toate colțurile micului orașel și glasul lor trebuie auzit și înțeleș.

Z. PACLIȘANU

Cultura Crestina 1942/nr.4-6, p.189-194

ION MICU MOLDOVANU*)

Spre deosebire de Ioan Inochentie Micu, despre care am avut onoarea a vorbi în lumea trecută, și a cărui viață a fost un permanent sbucium, viața lui Ion Micu Moldovanu s'a desfășurat liniștită, fără hopuri și fără smâncituri, o viață care privity del' distanță pare de o plicticoasă monotonie. Acela, un vulcan în continuă erupție, un temperament de o puțin obișnuită impulsivitate, reacționând violent în fața nedreptății; acesta de un calm imperturbabil, judecând lucrurile sub specie aeternitatis, stând dâr în fața tuturor furtunilor pe care nu le provoacă, dar nici nu se înspăimânta la ivirea lor. În cuvântarea rostită la vârsta de 36 de ani, într-o adunare politică, despre care va fi vorba mai târziu. Ion Micu Moldovanu recomandă atitudinea omului cuminte care, în fața puhoiului, se așează liniștit pe țărnișă, nu încearcă să i-se opună fiind sigur că, în sfârșit, puhoiul va trece și vor rămâne pietrele curate și spălate.

Această profundă deosebire de fire și temperament explică și felul desfășurării vieții celor doi. Viața lui Ion Inochentie Micu se desfășoară în salturi amețitoare: azi simplu student teolog,* mâine prinț bisericesc, și membru al dietei ardelenene, ca să sfârșească într'un cumplit surghiun de aproape un sfert de veac, singur, părăsit de toată lumea, ducând o existență săracă, umilă, în tovărășia duioasă a unui nepot credincios; a lui Ion Micu Moldovanu, în schimb, se desfășoară lin, în urcușuri abia perceptibile, fără surprize și fără senzaționalul, care uimește și farmecă. Ion Micu Moldovanu, — numit în deobște, din cauza staturii sale mici, Moldovănuț; sub această numire îl cunoaște Ardealul întreg — era fiu de iobag, născut la 13 Iunie 1833 în satul Vîtrfalău, azi Moldovenești, aproape de Turda; un sat locuit în majoritate covârșitoare de Săcui, în care Românii aveau o situație periferică, cu o modestă bisericuță de lemn construită în 1744.

A început a învăța carte la școala din sat, a fost dus, apoi, în chiar cursul primar, de canonicul Basiliu Rațiu, ctitorul fru-

*) Conferință ținută la Radio în ziua de 8 Iunie 1942.

2

190 CULTURA CREȘTINĂ Nr. 4 -6

moașei și bogatei parohii românești din centrul orașului Turda și unchiu al doctorului Ioan Rațiu, conducătorul politic al Românilor Ardeleni în ultimile decenii ale veacului trecut, — la Blaj, unde a rămas, trecând în liceu, până la 1848, când din cauza revoluției a trebuit să întrerupă școala. Aci a fost martor al marilor frământări și agitații, care au precedat adunarea de la 3/15 Mai pe Câmpul Libertății, a ascultat celebrul discurs despre libertatea națională al lui Simeon Bărnuțiu și l-a văzut pe Avram Iancu intrând călare în largă piață pătrată, croită de vlădica Inochentie Micu, în fruntea legiunii sale de Moți. Fratele mai mare al său, Ieremia, înrolat și el în tabăra românească, a căzut în lupta cu Ungurii.

După redeschiderea, în anul 1851, a școlilor din Blaj, Ion Micu Moldovanu, acum flăcău — avea 18 ani — a revenit, fiind primit în clasa VI-a a liceului. După absolvirea lui a fost trimis la Facultatea de Teologie a Universității din Budapesta, unde a rămas un singur an. În anul următor se înscrie la Facultatea de Teologie a Universității din Viena, pe care o părăsește însă în curând din cauza unei boale de piept, conținându-și studiile în

Seminarul Teologic din Blaj. După terminarea lor e numit — în 1857 — profesor, mai întâiu la Seminar, apoi la liceu unde rămâne până în 1879, predând pe rând, după nevoile școalei, istorie, geografie, filosofie, limba română și limba latină pe care a ajuns să o cunoască desăvârșit. În 1879 a fost ales canonic — * slujbă care. e întru câtva asemenea aceleia de consilier eparhial din biserica ortodoxă, — fiind mult timp vicarul mitropoliei și, după moartea mitropolitului Vancea, în 1892, până la urcarea pe scaun a succesorului său Victor Mihali, în 1895, locțiitor de mitropolit. După moartea lui Gheorghe Barițiu a fost ales președinte al *Astrei*, demnitate pe care a purtat-o puțin timp, iar în 1895 Academia română l-a ales între membrii săi activi. A murit la 20 Septembrie 1915 într'o cameră cu o masă 4 e brad, un pat de scânduri, pe o saltea de paie, cu gândul la ce va face „România noastră”, și a fost dus la cimitirul dela bisericuța de pe malul Târnavei mari, în sicriu simplu de brad, într'un car tras de doi boi, cum e obiceiul în satul său de naștere de lângă Turda. A dorit înșuș să fie înmormântat așa, prohodindu-l un singur preot, fără discursuri și fără alaiu, alături de Timotei Cipariu, care i-a fost maestru și prieten și alături de tribunul Axente Sever, ale cărui oseminte el le adusese din Brașov ca să le așeze în cimitirul de deasupra Câmpului Libertății.

Nr. 4-6 CULTURA CREȘTINA p.191

Acesta este aspectul exterior al unei lungi vieți de 12 dL ani, pe care a trăit-o Ion Micu Moldovanu: 22 de ani profesor și 36 de ani canonic, într'un liniștit și mic târgușor de provincie. Care este atunci explicația imensului prestigiu de care s'a bucurat acest aspru cleric, cu vorba scurtă și tăioasă, mic de stațur, simplu la port și la înfățișare ? Căci n'a fost nici orator care fascinează masele, n'a scris nici opere de mare erudiție, care uimesc prin bogata risipă de cunoștințe sau prin strălucirea concepțiilor originale; și nu s'a aruncat nici în vârtejul luptelor politice, care pasionează și dau popularitate. Și totuși numele Moldovănuț era cunoscut pretutindeni și în jurul lui, fiind purtătorul încă în viață» începuseră a se înfiripa legende.

Ion Micu Moldovanu a fost înainte de toate o inteligență de excepțională limpezime. Când în anul 1879 a fost propus Mitropolitului I. Vancea, al doilea ctitor al școalelor blăjene, del' a cărui moarte se împlinește zilele acestea o jumătate de veac, ca să fie ales canonic, propunătorul și-a încheiat propunerea cu cuvintele: „Să-l alegem I. P. Sfințite pe Moldovănuț, căci ăsta vede prin perete”. Și într'adevăr I. Micu Moldovanu vedea și prin peretele gros al împrejurărilor încâlcite ale vremii, și prin păretele marilor interese naționale, știind deosebi esențialul de accesoriu și vedea prin peretele falsității omenești deosebind dintr'o privire, care nu da greș, onestitatea reală de cea prefăcută, entuziasmul sincer de meschinăria ipocrită. De aceea era respectat pentru vederea lui limpede, sfatul lui era ascultat și urmat, dar, în acelaș timp, era și temut și evitat de toți care se apropiau cu mâini necurate de rosturile sfinte ale școalei, ale bisericeii și, în general, ale vieții naționale românești. Era de o necruțătoare strășnicie față de oricine se dovedea nevrednic, și avea o repulsiune fizică față de cei necinstiți și leneși.

Această inteligență ascuțită, tăioasă, era împreună cu o neistovită putere de muncă. Inzdrăvenit după boala de piept, care-l făcuse să-și întrerupă studiile făcute la Universitatea din Viena și să se întoarcă în liniștea înviorătoare a Blajului, Moldovănuț n'a mai cunoscut odihna. Și-a văzut cu o precizie de ceasornic de' catedra lui, unde trebuia să predea 5—6 ceasuri pe zi, iar timpul

liber îl folosea organizând biblioteca liceului, reorganizând tipografia înființată de întemeietorul școlilor blăjene Petru Pavel Áron, care folosea încă vechile teascuri de lemn, înființând librăria blăjeană care devenise în curând una din cele mai bune librării în Ardeal, colaborând cu Timotei Cipariu la „Arhivul pentru filologie și istorie” și redactând însuși întâia revistă școlară ardeleană, cu-2»

CULTURA CREȘTINĂ Nr. 4-6

legând poezii populare, strângând vechile acte ale sinoadelor românești pe care le-a tipărit în două volume, polemizând cu Titu Maiorescu, care ataca școala filologică cipariană și polemizând cu Nicolae Popea, episcopul de mai târziu al Caransebeșului, pentru restabilirea unor adevăruri istorice, scriind cărți de școală, care vibrează de naționalism, și citind mereu, strângând carte lângă carte, și document lângă document, și îngrămădind imense cunoștințe din toate domeniile, mai ales din domeniul istoriei românești. Biblioteca sa era cea mai valoroasă bibliotecă particulară din Transilvania, valoroasă mai ales prin bogata colecție de cărți vechi românești și bogata colecție de documente inedite, de manuscrise și scrisori.

Aceiași febrilă activitate a desfășurat-o și mai târziu, după ce a ajuns canonic, când i-au sporit și răspunderile. A înființat, prin anii 1880, Banca «Patria» din Blaj, pentru a veni în ajutorul țăranilor din împrejurimi și, trăind o viață de pustnic, a pus ban lângă ban strângând o mare avere, pe care întreagă, în valoare de peste un milion lei, a lăsat-o prin testament Mitropoliei Blajului, pentru scopuri filantropice. Cu înmormântarea a dispus să se cheltuiască 100 coroane (adică 200 lei), iar 100 să fie destinați a i se sluji liturghii pentru repaosul sufletului lui.

Și s'a mai impus Ion Micu Moldovanu prin adâncul său naționalism neclintit și prin atitudinea sa politică neșovăitoare, care n'a cunoscut nici o tranzacție și nicio concesiune. Crescut în atmosfera entuziastă a Blajului din 1848, a trăit Revoluția din 1848/49, în care a pierdut pe fratele său mai mare, și a văzut însuflețirea cu care nația s'a aruncat în vârtejul luptei pentru drepturile ei și pentru gloria împăratului delf Viena. A trăit epoca absolutismului aspru care a urmat după prăbușirea, și cu ajutorul sângelui romanesc, a revoluției lui Kosuth, și a văzut și spulberarea tuturor nădejdlor noastre când în 1867 Împăratul delf Viena a sancționat unirea Ardealului cu Regatul Ungar, și în 1868 a sancționat legea care decreta contopirea noastră în maghiarism, recunoscând în Ungaria, acum mărită, o singură națiune, pe cea maghiară.

La conferința convocată în vara anului 1869 la Miercurea — o frunză comună situată între Sibiu și Vințul de jos — de Uie Măcelariu, pentru a fixa atitudinea nației în fața noii situații politice, ce i s'a creat prin dualismul austro-ungar și prin unirea Ardealului cu Ungaria, Ion Micu Moldovanu s'a declarat pentru pasivitatea politică, adică pentru neparticiparea la lucrările parlamentului din Budapesta. Această pasivitate era consecința logică și firească a nerecunoașterii unirii Ardealului cu Ungaria, unire

CULTURA CREȘTINĂ P.193

care s'a făcut împotriva voinței majorității covârșitoare a populației lui. Nerecunoscând această unire, nu se recunoaște nici dreptul parlamentului din Budapesta de a se ocupa de treburile ardelenesti și deci Români de aci nu trebuie să trimită deputați acolo. Acelora care spuneau, în conferință, că neparticipând la lucrările parlamentului unguresc, Români ardeleni nu-și vor putea face auzite nevoile lor și că mama nu dă să sugă copilului care

tace, Ion Micu Moldovanu a răspuns tăios, cum îi era obiceiul: «tatăl și mama poporului român este poporul român însuși. Poporul românesc, dacă voește a se ridica la culmea aceea ce i se cuvine după drept, facă-și însuși viitorul său. Cel ce se reazimă pe străini, acela are să piară». De aceea dânsul recomanda ca nația să nu încerce a opri puhoiul cu pieptul ei, să stea liniștită pe țarm, pentru că puhoiul va trece și pietrele vor rămâne albe și curate.

Asemănarea dușmanilor cu puhoiul care trece și a neamului nostru cu pietrele care rămân l-a urmărit mereu pe acest pasionat cercetător al trecutului românesc, folosindu-o și într'o împrejurare care a făcut mare senzație. În anul 1913 Ministrul maghiar al Instrucțiunii a vizitat școlile din Blaj. Era întâia vizită de acest fel

pe care au primit-o vechile noastre așezăminte de cultură națională.

La masa dată în cinstea oaspetelui de mitropolitul Mihalî, acesta a închinat, vorbind latinește deși cunoștea perfect limba maghiară, pentru împăratul. A vorbit apoi Ministrul pentru Mitrolit și clerul său. După aceste două vorbiri strict protocolare și singurele prevăzute în program, s'a ridicat bătrânul — avea 80 de ani — Ion Micu Moldovanu și a spus : „Pentru ca Domnul Ministru să nu plece din Blaj fără să fi auzit sonoritatea dulcii limbi românești, îmi permit să-i adresez și eu câteva cuvinte în românește.

Domnule Ministru, sunt om bătrân. Am văzut multe și am petrecut multe. Am fost sub stăpânirea atotputernică a austriacilor, care părea că nu va avea sfârșit; dar austriecii s'au dus. Azi, Dvs. Ungurii, sunteți stăpânii zilei. Veți pleca și Dvs, ca și Austriecii,

iar noi Românii vom rămâne, căci Românul are un proverb: „*Apa trece pietrele rămân*”.

Această neînfricată și neînfrântă dârzenie națională i-a caracterizat toată viața și toate faptele. Pe timpul procesului Memorandului, când opinia publică românească era cuprinsă de o extraordinară agitație, Prefectul județului Târnava-mică, de care se ținea

la Blajul, raporta Ministrului de Interne dela Budapesta că Ion Micu Moldovanu, locțiitorul de Mitropolit dela Blaj, este căpetenia nevăzută a mișcării, și când Ministrul de Culte maghiar i-a trimis lista preoților vinovați de a fi participat la agitațiile naționaliste
Nr. 4-6

194. CULTURA CREȘTINA Nr. 4-6

cerând sancțiuni contra lor, Ion Micu Moldovanu observând că lista cuprinde și nume de preoți din sate care nu aparțin eparhiei Blajului, a restituit-o cu apostila : „înapoi ! Domnul Ministru al Cultelor nu cunoaște geografia patriei sale”, și n'a aplicat nici o sancțiune împotriva nimănui.

Căiind mâini criminale au aruncat în aer, cu dinamită, monumentul modest de piatră ridicat pe Câmpul Libertății de lângă Blaj, în amintirea adunării naționale dela 3/15 Mai 1848, Moldovănuț a strâns bucățile monumentului sfărâmat, le-a prins în ciment și noul monument l-a așezat pe dealul de deasupra Blajului, lângă crucea lui Avram Iancu.

Ion Micu Moldovanu nu a ajuns să vadă, murind în toamna anului 1915, *ce va face România noastră*, cum îi spunea el, deși acesta era singurul gând care-l munea în amurgul vieții, după ce s'a produs încăerarea generală a popoarelor în 1914. *România noastră* a mers atunci pe drumul pe care trebuia să meargă, dar um care né-a dus la întregire și unire. Și sigur, nu este nici unul din cei din lumă de dincolo, care în fața puhoiului revenit peste o parte a pământului românesc, să-l privească cu mai multă încredere în viitor, decât moșneagul mărunțel care a strigat și la începutul și la sfârșitul vieții sale publice, și în 1869 și în 1913 că:

„*Apa trece pietrele rămân*” !

Cultura Crestina 1942/ nr.7-9. p.421-430

DIN TRECUTUL NOSTRU*)

I. BISERICA UNITĂ CA FACTOR CULTURAL

Oricare biserică creștină este prin însăși ființa ei un factor de cultură în cel mai nobil înțeles al cuvântului; căci fiecare din ele tinde, pe căile și cu mijloacele care-i sunt proprii, să-l smulgă pe om din cătușele patimilor și să-l înalțe spre idealul perfecțiunii evanghelice. Timpul și împrejurările în care s'a născut și s'a dezvoltat biserica română unită au făcut ca rolul ei în viața noastră națională să nu se reducă numai la opera desigur esențială a pregătirii credincioșilor pentru fericirea din viața de apoi, ci să devină un factor primordial al evoluției culturii românești de pretutindeni. Nicolae Iorga scria în 1902, în cunoscuta sa carte *Sate și preoți din Ardeal* (pag. 191)), „că fără unirea în credință cu Roma nu erau școlile mari din străinătate pentru ucenicii romani aspri în învățaturii și nu era mai ales cea mare școală pentru Inima poporului nostru care a fost Roma însăși”. Nicolae Iorga avea fără îndoială dreptate; dar rolul bisericii unite nu s'a mărginit numai la a deschide pe seama tineretului român porțile marilor școli din apusul mai apropiat ori mai îndepărtat, ci a creat ea însăși acasă școli de cultură românească. A creat școlile Blajului; care prin covârșitoarea influență avută în evoluția conștiinței naționale românești și în evoluția culturii românești prin dascălii ei, prin elevii ei resfirați în toate unghiurile pământului românesc și prin operele lor, sunt cea mai curată glorie a nației noastre de dincolo de munți.

Biserica unită prin episcopul Darabant ne-a dat în 1792 celebrul *seminar* din Oradea, despre care un istoric al lui scrie că «multe talente care din cauza sărăciei s'ar fi pierdut în mizeria satelor, aci au aflat scut, îndemn și mijloace de educație și avânt ca să poată ajunge nu numai membrii folositori dar chiar și glorii ale neamului românesc întreg”.

„Fără exagerare se poate spune că aproape nu a fost și nu este intelectual român din Bihor și Sălaj, ba mulți și din alte părți, care să nu fi ieșit din aceste instituții. Și tot ea a dat neamului în 1828 liceul românesc delf Beiuș, pe care vlădica Samuil Vulcan, prietenul și ocrotitorul tuturor învățaților vremii, l-a înființat pentru folosul și cultura națiunii române *cu totul lipsită de cultură”*.

) Două conferințe ținute la Radio. 5

CULTURA CREȘTINA Nr. 7-9

În actul de fondare al acestui liceu ctitorul scrie, că „deoarece institutul acesta este întemeiat pentru națiunea română, dorința mea este să se dea o atențiune specială reducerii ortografiei la străbunele litere latine, deasemenea gramaticii și literaturii române”. Liceul din Beiuș a îndeplinit în părțile din Apus ale teritoriului românesc, până la unirea cea mare delf sfârșitul anului 1918, același rol pe care l-au îndeplinit în Transilvania istorică până la 1854 școalele Blajului.

Biserica unită ne-a dat la sfârșitul veacului al XVIII-lea școala normală română din Oradea, și un călugăr al ei a fost întâiul dascăl al școlii românești dela Năsăud. Ea a dat nației de dincolo de munți, în vremuri de grea cumpănă și de mari răspunderi,

întâiele gazete politice, *Gazeta Transilvaniei* și *Foaia pentru minte, inimă și literatura* înființate și conduse de teologul unit Ghéorghe Barițiu, care gazete, i-au fost sfătuitoare și îndrumătoare; i-a dat opera de mare îndrăzneală și de mare avânt care au revoluționat sensibilitatea românească deschizându-ne inepuizabile surse de mândrie națională, deodată cu cele mai mărețe perspective ale unui strălucit viitor. Căci nici gramatica iimbei române din 1780 a călugărului unit Samuil Micu, nici *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia* a lui Petru Maior și nici *Cronica Românilor* a lui Gheorghe Șincai n'au fost simple cărți de știință, ci au fost mari focuri aprinse în noapte, luminând zările vieții românești, carj părea cufundată în întunericul fără sfârșit și fără nădejde.

Nici unul din acești cărturari n'au scris numai pentru a-și satisface o legitimă curiozitate, n'au scris nici pentru beneficii materiale și nici pentru a dobândi înalte situații într'o vreme când acestea se ofereau după alte criterii care nu aveau nimic cu știința; ci au scris pentru a da nației românești rodnică mândrie a originii sale strălucite, învățând-o că mare lucru este a fi născut român și a-i deschide perspectivele viitorului la care are dreptul să aspire.

Vorbind de *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia* a lui Petru Maior, Mihail Kogălniceanu spunea în celebrul său cuvânt introductiv la cursul de Istoria națională ținut în 24—11—1843 la Academia Mihăileană, că „ea a deșteptat duhul național mort de mai mult de un veac și că autorului ei îi suntem datori cu o mare parte a impulsului patriotic ce de astăzi aparține lui — s'a pornit în tustrele provincii ale vechei Didi”.

Biserica unită a dat culturii noastre pe părintele filologiei române Timoteiu Cipariu, una din cele mai cuprinzătoare minți

Kr. 7-9 CULTURA CREȘTINA Pag. 423

românești; i-a dat Bucovinei pe Aron Pumnul, a cărui catedră delf Cernăuți, spunea unul din frații Hurmuzachi, „a devenit paladiul științei naționale, altarul simțului și al virtuții, vatra naționalității române”, și de aceea la moartea lui, Mihail Eminescu, care i-a fost elev, îndemna „dulcea Bucovină” să se îmbrace în doliu. Ea a dat Olteniei pe preotul unit Ion Maiorescu, care i-a organizat învățământul public și a cărui amintire se păstrează până azi atât de vie în cetatea Banilor. Ea a dat Moldovei pe Vasile Fabian Bob, Ioan Costea, Iosif Manfi și Vasile Pop, cu ajutorul cărora a organizat Veniamin Costache în toamna anului 1820 seminarul delf Socola.

Vasile Fabian Bob devenise după câțiva ani unul din redactorii *Albinei românești* a lui Gh. Asachi, iar în 1835 a ajuns întâiul profesor de filosofie al Academiei Mihăilene din Iași.

Tot teolog unit a fost și misionarul Simion Bărnuțiu, întâiul mare doctrinar al naționalismului românesc. Biserica unită a dat culturii românești pe întemeietorul gazetăriei ardelene Gheorghe Barițiu, pe tovarășul său Iacob Mureșanu și pe întemeietorul presei economice ardelene Ștefan Pop.

Dar în afară de școlile Blajului care au fost, cum am spus, un veac întreg, până în anul 1854 când s'a întemeiat liceul din Brașov, singurele instituții de cultura românească în Ardeal și în afară de Seminarul din Oradea și liceul din Beiuș care a fost singura

școală românească de acest fel în părțile ungurești până după marea uuire delî sfârșitul anului 1918, și în afară de marii cărturari și deschizători de drumuri noi în știința și cultura românească, biserica unită a dat nației zeci de mii de preoți reprezentând fiecare în satul lui idealul de solidaritate națională și fiind toți împreună, în curs de două veacuri de haină stăpânire străină, exponenții aspirațiilor românești, a întemeiat și întreținut cu aspre jertfe și în mijlocul celor mai potrivnice împrejurări sute **de** scoale primare răspândite pe întreg pământul românesc de dincolo de munți. Oamenii ei arhieriei, preoți și fruntași mireni au înființat marele număr de fonduri și fundațiuni culturale, începând cu popularul vlădica Grigorie Maior dintre anii 1772—1782, cu vestitul lui fond al „*tipărilor*” din care s'a dat gratuit pâine la peste 30.000 elevi din școlile Blajului, și terminând cu Gheorghe Pop de Băsești care și a lăsat întreaga avere pentru înființarea unei școli **de** agricultură.

Mii de intelectuali români și-au putut termina studiile devenind unii factori remarcabili în dezvoltarea culturii românești datorită rțumai „*tipărilor*” episcopului Grigorie Maior ori burselor și

424 CULTURA CREȘTINA Nr. 7-9

ajutoarelor primite din fondurile și fundațiunile bisericii unite. Dintre bursierii acestei biserici făcea parte și cel ce era să devină îndrumătorul culturii și literaturii românești în a doua jumătate a veacului trecut, Titu Maiorescu, care ca elev al Terezianului din Viena beneficiase de o bursă a Consistoriului din Blaj. Toate aceste numeroase instituții culturale, începând cu Academia teologică din Blaj și până la cea din urmă școală de sat, biserica unită trăind într'un stat potrivit oricărui progres românesc, le-a înființat și susținut în mijlocul unor infinite greutăți, de care oamenii de azi abia își pot da seama, cu propriile mijloace și cu propriile sacrificii. Petru Pavel Aron, ctitorul școalelor blăjene și întemeietorul tipografiei de acolo, ca să le poată asigura acestora trăinicia, a fost nevoit să trăiască cea mai aspră viață de pustnic, care amintește în multe privințe pe aceea a pustnicilor din deșertul Egiptului din primele veacuri ale creștinismului. Fiecare cărămidă din școalele delî Blaj și Beiuș și din sutele **de** scoale sătești, fiecare cărămidă din internatele acestor scoale, care au adăpostit mii de elevi români, fiecare din zecile de mii **de** cărți care fac mândria bibliotecii centrale din Blaj sau din bibliotecile mai modeste ale școalelor din Blaj și Beiuș, a fost adunată cu prețul renunțării la cele mai nevinovate plăceri ale vieții. Fiecare manual românesc și fiecare din numeroasele publicații periodice scoase de oamenii bisericii unite, începând cu *Organul luminării* întemeiat în 1847 de Timoteiu Cipariu și până la *Revista Cultura Creștină* înființată în 1911, și fiecare din numeroasele cărți de știință cu care teologii și învățații ei au îmbogățit patrimoniul cultural ai nației, a costat jertfe, pe care le poate explica numai fanatică iubire de neam a autorilor lor.

Fără acest fanatism naționalist ne este cu neputință să înțelegem cum au putut jertfi învățații uniți 25 de ani de muncă migăloasă ca să ne dea marele *dicționar roman, latin, maghiar și german* din 1825, sau cum a putut sta trupul firav al lui Samuil Micu fixat o viață întreagă de masa de scris ca să ne dea între 1780—1806 imensul număr de traduceri din aproape toți sfinții părinți

ai bisericii Răsăritului, în afară de atâtea lucrări originale; n'am înțelege nici răbdarea cu care Gheorghe Șincai a copiat 30 **de** mari volume de documente ca să poată reconstitui din ele *cronica* nației sale; și nici dârzenia cu care Petru Maior se răsboia cu învățații străini ai timpului ca să apere puritatea română a neamului și limbei românești.

Fără cunoașterea acestui fanatic devotament, n'am înțelege **aproape** nimic din aspectele culturii românești ardelenice, n'am în»

Nr. 7-9 CULTURA CREȘTINA 435

țelege nici oamenii și operele lor, nici institutele pe care ni le-au lăsat și pe care s'a întemeiat această cultură delf 1700 încoace.

Deși face parte dintr'o biserică universală, biserica română unită n'a încetat un singur moment în cursul istoriei sale de a fi românească. Românească îi este ierarhia, românească limba liturgică, români credincioșii ei și realizării idealurilor românești au fost închinat toate eforturile și toate sacrificiile, toate suferințele și tot sbuciumul ei.

Intr'un important memoriu pe care capitlul de canonici din Blaj 1-a adresat în vara anului trecut Sfântului Scaun delf Roma, autorii lui scriau: „Biserica română unită va trăi și va muri, de va fi cazul, alătura de întreg poporul românesc și va învia deodată cu acest popor, purtând aureola suferințelor îndurate în comun alătura de toți fiii lui". Declarațiile de mai sus, care fac cea mai mare cinste autorilor lor, nu sunt o simplă frază de circumstanță, ci exprimă o realitate a trecutului și o certitudine a viitorului

II. B L A J U L

înainte de a deveni românesc, Blajul n'a fost decât numele unui domeniu boieresc, care cuprindea vreo 13 sate și care delf începutul veacului 16-lea încoace, de când istoria lui poate fi urmărită, și-a schimbat mereu stăpânii. Centrul însuși al acestui domeniu se compunea dintr'un castel cu ziduri groase, solide, zidit în 1533 de proprietarul Gheorghe Bagdi, în jurul căruia se adăposteau cele câteva familii care formau personalul curții boierești, al căror număr și după un veac și jumătate era de abia 20.

Înainte de a deveni proprietate românească, domeniul Blajului era avere fiscală, iar castelul cu vastul parc care-l împrejmua și-l împrejmuește și azi, era reședința plăcută a principelui ardelean Mihail Apafi II. Aci își serbează în 1695 fiul său, Mihail Apafi II căsătoria cu plăpânda Catrina Bethlen. În 1713 Mihail Apafi murind, domeniul a ajuns proprietatea fîscului împărătesc, care în 1737 la intervențiile lui Ioan Inochentie Micu, 1-a dat Episcopiei Române Unite în schimbul domeniilor pe care aceasta le avea la Sâmbăta de Jos, în județul Făgărașului, și la Gherla.

În primăvara anului 1737, când vlădica Inochentie a luat în stăpânire noul domeniu, aspectul lui era acelaș: castelul bătrân de două veacuri, acum părăsit, și câteva căsuțe iobăgești în partea dinspre Apus a lui. Acolo unde se află azi larga piață pătrată, catedrala, vestitele scoale care o împrejmuesc și orașul însuși, era o întinsă livadă, care **se întindea** până departe **pe** malul Târnavei

CULTURA CREȘTINA Nr. 7-9

Mari, numită *Livada calului*, pe ungurește lórét. În mijlocul acestei livezi, în imediata vecinătate a castelului a croit vlădica Inochentie

piața și, cu ajutorul arhitectului Curții împărătești Ion Martinelli, a făcut în anul următor planurile mănăstirii și ale catedralei."Pentru Înălțarea acestora, clerul român unit votase în sinodul ținut la 26 Ianuarie un fond de 25.000 floreni, pe care se obligase să-l plătească în curs de cinci ani, punând însă condiția ca în mănăstire să nu se primească decât călugări baziliți, dintre care cel puțin 3 sau patru să fie rânduți sfinți pe lângă vlădica și să îngrijească de scrisorile clerului și ale neamului „ca nu cu paguba noastră — spune sinodul — cum am pățit până acum, încredințând streinilor ale noastre, să ne lipsim de cele mai bune instrumentumuri și scrisori ale clerului", apoi că averea mănăstirii să rămână neatinsă după moartea episcopului și din aceea fiscul nimic să nu poată lua „fiindcă mănăstirea stând din mai mulți niciodată nu moare".

Inochentie Micu a chemat apoi în jurul castelului, care devenise acum reședința sa și a urmașilor săi până în ziua de azi, meșteșugari din întreg cuprinsul țării Ardealului.

Astfel s'a înfiripat târgușorul românesc al Blajului: din vlădică, călugări, preoți, profesori elevi și un număr de meseriași.

Este deci un oraș, ale cărui începuturi nu se pierd în negurile trecutului, ci fiind de dată foarte recentă, se cunosc de aproape. Un oraș fără ziduri de cetate, fără bogății materiale, fără industrie, fără comerț, și deci fără o istorie frământată de lupte sângeroase, cum este aceea a celor mai multe din orașele ardeleni, fără clădiri monumentale, și nici chiar împrejurimile nu impun prin nimic deosebit cum impun acele ale Brașovului sau Sibiului.

Și totuși orașul acesta, cu aspectul lui monoton, cu cele câteva străduțe înguste și prăfuite, cu lipsa lui de orice confort — până mai anii trecuți nu avea nici lumină electrică — a fost timp de peste un veac și jumătate centrul vieții culturale a Românilor ardeleni și influența lui s'a întins binefăcătoare și rodnică până în cele mai îndepărtate colțuri ale românismului.

Importanța Blajului o constituie, în întâia sută de ani a istoriei lui, înainte de toate faptul că era nu numai un lărgușor cu populație românească — o populație românească cu mult mai numeroasă și mai bogată avea și Brașovul și Sibiul d. p. — ci orașul lusuși ara proprietatea unei instituții care prin însăși rosturile ei putea fi numai românească: episcopia română unită. Stăpânii lui, Stăpâni în concepția feudală a cuvântului, așa cum erau înțeleși stăpânii până în anul 1848, erau episcopii români uniți. Stăpânii

Nr. 7-9 CULTURA CREȘTINĂ 427

Brașovului și Sibiului erau Sașii, ai Aiudului erau Ungurii, stăpânul Blajului era un român. Aci Românii se mențineau pe moșia lor și în casa lor.

O strălucire excepțională i-au împrumutat acestui modest orașel școalele lui. Publicul nostru, chiar cel mai cult, când vorbește de școalele blăjene, se gândește aproape exclusiv la operele istorice și filologice ale lui Sarnau Klein, Petru Maior, Qh. Șincai, Timoteiu Cipariu, I. M. Moldovanu și Augustin Burtea și la curentul de mândrie română născut pe urma lor.

Toate acestea au fost, fără îndoială, lucruri mari, lucruri cari trebuiesc cunoscute și prețuite, însă meritul principal al școalelor amintite nu-1 formează nici operele filologice, nici cele istorice dintre care unele — și nu din cele mai puțin importante — n'au nimic ori aproape nimic cu Blajul. Meritul, covârșitorul lor merit

constă în răspândirea cu răbdare, cu statornicie și cu jertfe, de multe ori sângeroase, a culturii românești, a iubirii de carte și lumină românească și a conștiinței românești, prin zecile de mii de elevi ai lor, în toate colțurile locuite de neamul nostru, din șesul mănăs al Banatului și până în munții păduroși ai Maramureșului; din țara Oltului și până departe în Sătmar, Sălaj și Bihor. Meritul lor constă în conștiința, pe care a dat o neamului nostru de dincolo, asuprit, disprețuit, umilit și socotit ca un popor complet acultural, de o calitate inferioară, opac și nesimțitor față de luminile culturii, — că nu e mai prejos decât celelalte neamuri conlocuitoare, că e în stare și el să intre în ritmul cultural al vremii. Căci școalele Blajului au fost, înainte de toate, un mare act de curaj. Scoale mici, scoale modeste de sat, în care un biet diac, preot ori călugăr mai îndrăzneț învăța cititul scrisul și câteva rugăciuni existau și înainte, precum au existat și mai târziu fără a avea altă importanță decât cea pur locală. Școalele Blajului însă, așa cum le-a conceput mintea ageră și neastâmpărată a lui Inochentie Micu Klein care a pus temelile lor, și a urmașului său, cucernicul și milostivul Petru Pavel Aron care a avut marele noroc de-a le deschide în toamna anului 1754, trebuiau să fie cu totul altfel. Ele trebuiau să fie scoale înalte, în care să se învețe pe lângă indispensabila teologie, limbile și științele; scoale cum aveau Ungurii și Sașii, în rândul cărora voiau să ne ridice. Dar Ungurii și Sașii aveau o situație politică incomparabil mai bună, aveau în mână conducerea țării» aveau privilegiile și bogățiile imense, aveau scoale vechi cu mari tradiții. Noi, în schimb eram o nație tolerată, o nație fără drepturi politice, fără o clasă conducătoare bogată, cultă și puternică,

428 CULTURA CREȘTINĂ Nr. 7-9

fără mari averi și fără privilegiile. Singurul „domn” român, și bogat, și cult, și cu prestigiul pe care i-l da situația sa oficială, era vlădica unit al Blajului. Eram însă o nație numeroasă, cea mai numeroasă din țară, aveam o origine strălucită — de care era foarte conștient și Inochentie Klein și Petru Pavel Aron — strămoșii noștri îndepărtați au dat lumii întregi, mari și trainice opere de artă și de știință, i-au dat oratori și comandanți vestiți. Cu toată vitregia vremurilor, strănepoții trebuiau să păstreze ceva din însușirile strălucite ale sufletului strămoșilor, însușiri de receptivitate sprintenă, de creație și de asimilare a tuturor rezultatelor date de eforturile spre lumină și cultură ale veacurilor întemeietorii și conducătorii școalelor din Blaj au crezut adânc și puternic în aceste însușiri și de aceea au avut marele curaj de a întemeia nu o școală modestă cu un biet dascăl sfios, abia stăpân el însuși pe meșteșugul scrisului și cititului, ci o școală mare, cu profesori învățați, cari ar fi putut onora oricare din școalele înalte ale neamurilor conlocuitoare, o școală care nu avea în vedere numai copiii iobagilor de pe întinsele domenii vlădicești, ci neamul întreg, din toate colțurile țării.

A fost, fără îndoială, un mare noroc că delc început, din anul întâi al deschiderii lor, școalele blăjene au fost conduse de oameni de mare cultură și vaste orizonturi. Primii profesori au fost, alături de puțin cunoscutul Constantin Dimitrevici, Grigorie Maior popuiarul și extrem de simpaticul vlădică de mai târziu, care și-a făcut studiile filosofice și teologice la Roma, și tot acolo au învățat și colegii săi : Silvestru Caliani și* Atanasie Rednic, ajuns peste câțiva ani urmaș al lui Petru Pavel Aron. Cu timpul

și cu dezvoltarea școalelor s'au adăugat apoi Samuil Klein, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Timoteiu Cipariu, Simeon Bărnăuțiu, Gheorghe Barițiu, Aron Pomnul, ca să amintim numai pe cei mai cunoscuți și mai vechi dintre ei. Numărul elevilor sporea și el. An de an părăsiau școalele zeci și zeci de elevi, întorcându-se în satele lor, unde duceau, pe lângă cunoștințele câștigate, rodnică mândrie a originii latine și a conștiinții naționale și, ceea ce era deosebit de important, un puternic sentiment de solidaritate românească, dezvoltat în ei în urma petrecerii împreună, ani de-a rândul, a celor din Țara Oltului cu cei din Banat, din Munții Apuseni, din Sălaj, Satmar, Maramureș, de pe Mureș și Târnave. Locul celor plecați îl luau alții, tot mai numeroși și tot mai dornici de învățatură. Văzând numărul mare al lor, vlădica Grigorie Maior (1772—1782) se gândea să deschidă noi școale, la fel cu cele din Blaj, la Făgăraș. Planurile lui s'au lovit însă de rezistența

Nr. 7-9 CULTURA CREȘTINĂ 429

pârză mai ales a Sașilor, cari priveau, ca și Ungurii, cu îngrijorare ieșirea din întuneric a iobagilor lor valahi. Au reușit însă planurile altui blăjan, Samuil Vulcan, care ajuns episcop la Oradea a deschis în 1828 școalele mari din Beiuș și tot Blajul a dat și pe cei dintâi din școalele născuțide.

O nouă conștiință s'a sălășluit, încetul cu încetul, în neamul nostru și întreaga lui viață a luat alte aspecte. Fără această conștiință a demnității lui, a valorii și importanței lui, ar fi fost imposibilă marea luptă politică din 1790—1792 și toate celelalte lupte politice și eforturi culturale din jumătatea întâia a veacului următor. Până în anii de mari prefaceri și mari zguduirii 1848—1849 din școalele Blajului au ieșit resfirându-se pretutindeni, în cele mai depărtate regiuni locuite de Români, împrăștiind învățăturile dobândite acolo, 10.000 de elevi. Eliminați aceasta uriașă armată culturală din istoria Ardealului românesc — și ea se prăbușește în vid, pentru că ea a făcut tot ce s'a făcut important și durabil, timp de o sută de ani, în viața Românilor ardeleni.

Și s'a mai impus acest modest orașel episcopal, prin faptul că de aci a pornit întemeietorul lui, vlădica Ion Inochentie Micu, marele iureș de desrobire politică a nației, care, punându-l în conflict cu toată clasa stăpânitoare a vremii, l'a dus în surghiunul de 24 de ani del' Roma. Aici sinodul clerului unit, convocat în anul 1792 să facă jurământul de credință față de noul împărat și jurământul pe constituția Ardealului, l'a refuzat pe acesta din urmă, spunând că un astfel de jurământ l-ar împiedeca să lupte pentru drepturile nației, pe care constituția citată nu le recunoștea.

Apoi în anul 1842, când Dieta Ardealului voia să voteze o lege în care se impunea maghiarizarea în curs de zece ani a școlilor blăjene și a vieții bisericești, consistorul de aci a răspuns în celebrul său memoriu că nu în zece ani dar nici în zece mii de ani Românii nu vor introduce nici în școală, nici în biserică limba maghiară și în fine, s'a înfipt adânc în conștiința publică de pretutindeni acest orașel, prin marea adunare del' 3/15 Mai 1848, în care s'a fixat crezul politic ce a călăuzit pe Românii ardeleni până în preajma mării uniri del' sfârșitul anului 1918. Vorbind despre Blaj, îngăduiți-mi să spun câteva cuvinte despre al treilea ctitor al școalelor lui, despre Mitropolitul *Ioan Vancea*, del' a cărui moarte se împlinește peste câteva zile, la

31 Iulie, o jumătate de veac. Născut la 18 Mai 1820, în comuna Vașad, din județul Bihorului, Ioan Vancea a făcut strălucite studii teologice la Universitatea din Viena, pe care le-a terminat în vara anului 1848, când, întors acasă a funcționat un timp ca func-

430 CULTURA CREȘTINA Nr. 7-9

ționar la Episcopia Unită de acolo. În 1855 a fost numit canonic, iar după zece ani, în 1865 a fost așezat în fruntea episcopiei de Gherla care, fiind întemeiată cu abia 12 ani înainte, se găsea la începutul organizării sale.

După o păstorire scurtă în fruntea acestei eparhii, sinodul electoral din 11 August 1868 l-a ales mitropolit al Blajului și deci șef al bisericii române unite, în locul marelui nationalist și marelui binefăcător Alexandru Sterca Șuluțiu. A condus această biserică până la 31 Iulie 1892, când a închis ochii pentru vecie, după o excepțional de fecundă păstorire, în cursul căreia a reformat toate compartimentele vieții bisericești unite.

A organizat învățământul primar al vastei sale eparhii, a reorganizat școalele blăjene, pe care le socotea „lumina ochilor lui”, a clădit din banii proprii internatul de fete și internatul de băieți, a dat liceului actuala sală de gimnastică, a mărit clădirea seminarului teologic, a sporit lefurile profesărilor, a înființat un azil de copii, a înființat fondul de pensie al preoților, fondul de pensie al profesorilor, făcându-le amândurora danii considerabile, a creat un fond pentru ajutorarea școalelor primare, și a jertfit cu mâna largă pretutindeni unde se ivea un interes cultural românesc de sprijinit. La moarte a lăsat o importantă fundație, din care s'au dat an de an burse elevilor silitori de la școalele blăjene. Totalul sumelor date pentru scopuri culturale și de binefacere se urcă la enorma sumă de 500.000 coroane aur.

A fost un arhiepiscop cult, autoritar, impunând pretutindeni respect și disciplină și un admirabil cunoscător de oameni. Generația de clerici blăjeni, care au ilustrat biserica română unită, cum au fost episcopul martir Demetriu Radu, asasinat în Senatul României Mari la 8 Decembrie 1920, episcopul Vasile Hossu al Gherlei, istoricul și academicianul Augustin Bunea, au fost elevii lui. De aceea moartea lui întâmplată înainte cu o jumătate de veac a aruncat un imens val de durere peste Blajul care-i datora, din toate punctele de vedere, atât de mult și a cărui amintire o păstrează și azi cu atâta pietate.

Z. PÂCLIȘANU

Cultura Crestina 1943/ nr.4-6,p.201-215

ION INOCHENTIE MICU K L E I N

Vlădica Ion Inochentie Micu Klein este o aparație excepțională, nu numai în istoria neamului nostru, ci în istoria imperiului habsburgic însuș, din primele decenii ale veacului al 18-lea. N'a fost exponentul vre-unui curent filosofic ori politic, fiindcă nu cunoștea altă filosofie decât aceea care se învăța în seminariile catolice conduse de Iezuiți și care, filosofie, fiind *ancilla theologiae* — servitoarea teologiei — nu avea alt rost decât pe acela de a sluji de suport rațional adevărilor de credință revelate, iar un curent politic, care să preconizeze idealul de emancipare națională urmărit de el, nu exista atunci.

Chiar de aceea personalitatea lui este atât de greu de definit și nu ne-o pot explica nici cărțile, nici tradiția, nici duhul potolit al vremii și nici societatea încadrată și călăuzită de vechi norme înțepenite. Întreaga lui activitate publică, curajul cu care s'a aruncat în luptă, magnifica dârzenie și față de guvern și față de diata

Ardealului, față de puternica împărăteasă Măria Theresia și față de Papa însuși, constituia o sfidare sângeroasă a învățăturilor câștigate în școală, a condițiilor de echilibru social și politică, pe care se întemeia liniștea societății, de atunci, și constituia mai ales sfidarea propriului noroc. Temperamentul și firea, ***marea-i râvnă către neam și bunul de obște***, cum scrie nepotul său, ***istoricul Samuil Micu, spuză de pismași au întărâtat asupra sa, până ce, mai pe urmă, ca jertfă, învins căzu***. A fost o cădere care era de prevăzut, cum se prevăd căderile tuturor eroilor din tragediile clasice. Abia îi cunoaștem anul nașterii — 1692, — și nu știm nimic despre studiile din tinerețe ale lui Ion Micu, și astfel nu ne putem da seama de mediul în care și-a format personalitatea atât de impunătoare.

În memoriul în care cerea în 1735 inabilitarea fratelui său Toma, episcopul își face genealogia familiei până în a 11 generație, și în această lungă serie de înaintași găsim și câțiva Basarbi și Movilești. Alegerea de episcop l-a găsit student bătrân — avea 36 de ani — în anul al treilea al seminarului teologic din Târnavia, condus de Jezuiți,

CULTURA CREȘTINA nr. 4-6

Probabil va fi fost elev al acestora la școala din Sibiu sau Brașov, de unde, după indicațiile lor, a fost trimis la Seminarul din Târnavia și tot Iezuiții, care nu prevedeau cumplita dușmănie ce le-o va purta mai târziu, l'au susținut și la alegerea din 4 Iunie 1728, când a fost ales succesor al episcopului Ioan Giurgiu, mort atât de timpuriu. La 25 Februarie 1729 urmează confirmarea împărătească, iar peste câteva luni este numit baron. Iată-1 deci pe studentul tomnatic, smuls din satul lui de pe OU, și aruncat ca bursier sărac al fundației Cardinalului Kollonich, între zidurile sumbre ale unui seminar iezuit, făcut, peste noapte, prinț bisericesc, baron și consilier al Majestății Sale chezaro — crăiești dela Viena. A fost cel mai turburător salt pe care l-a făcut vreodată un român din cuprinsul împărăției habsburgice. Dar acest vertiginos salt pe culmile ierarhiei bisericești și civile nu l-a amețit, ci ajuns aci, a simțit mai intens decât toți înaintașii și decât toți urmașii săi, ce însemnează a fi căpetenia, ***singura*** căpetenie firească a unui vechiu și nefericit popor fără tradiții culturale, fără o organizație politică, fără libertăți și fără altă avere decât brațele bune de muncă aspră, în brazda altora, și de lupte sângeroase, în vremi de grea cumpănă. Căci, într'adevăr, în toate părțile unde locuia neamul nostru, dela Cârpati cu piscurile în nouri, până pe țărmul Tisei cu cursul repede și până departe, în jos, pe malurile Dunării, era numai întuneric și sărăcie și multă muncă sinică, alătura de și mai multă suferit ță mută și fără nădejde.

Înainte cu abia 30 de ani, preoțimea strânsă în mare sobor la Alba Iulia trecuse la legea împăratului. S'au făcut atunci promisiuni multe și mari, luxoase diplome împărătești făceau să se întrezărească perspectivele unui alt viitor. Dar din toate făgăduelile sărbătorești, nația s'a ales doar cu un singur folos: cu crucea de aur scump și cu titlul de Excelență al vlădicilor ei. Biserica unită însăș era ca o floare de seră, fragilă și plăpândă, și cu o situație nelămurită. După moartea, în August 1713, a întâului ei Vlădică, a urmat o vacanță de 8 ani de zile, în care timp a fost condusă de Iezuiți. Al doilea vlădică, Ion Giurgiu, a păstorit abia 6 ani, și după moartea lui frânele guvernării vastei Eparhii au trecut di nou în mâinile călugărilor Iezuiți. Protestanții maghiari și sași încercau să-i înăbușe orice avânt, iar episcopul catolic nu se putea împăca cu prezența, alătura de el, a unui

Român, deși avea aceeași credință. La toate acestea se adăuga neîmplinirea promisiunilor făcute clerului și poporului român unit de împăratul dela Viena înainte și imediat după proclamarea unirii,

nr. 4-6

Nația însăș era cu totul lipsită de conducători. Școli nu avea, afară de câteva modeste școli sătești cu un învățământ rudimentar. Preoții se deosebeau prea puțin de credincioșii lor, cu cari împărțeau aceeași so. rtă și trăiau din aceeași muncă aspră a ogoarelor. Bsericilc erau fără cărți, sau aveau cărți aproape numai slavone, din care nu înțelegea nimeni nimi\ Chiar și mai târziu, la 60 de ani după unire, s'au găsit biserici care aveau o singură carte: Epistolia Maicii Domnului și, asta, în manuscris.

Ioan Giurgiu, al doilea vlădică unit, încercase de multeori să schimbe această situație și așternuse de multeori pe hârtie suferințele neamului și ale bisericii sale, petițiile lui scrise într'o latinească fără greș cuprind untori accente de-o revoltă dureroasă, dar dreptatea nu se ivia. Era prea departe Viena și drumul până'n Ardeal prea plin de prăpăstii.

În astfel de împrejurări a venit în fruntea nației Ion Micu, numit în călugărie Inochentie, la care s'a adăugat traducerea nemțească a numelui Klein. Simțind întreg amarul imens în care se sbătea neputincios poporul supus stăpânirii sale, noul vlădică s'a aruncat în luptă cu o pasiune care a înspăimântat pe contemporani și uimește pe cercetătorul de azi. Era prea fără experiență, pentru a fi bun diplomat cu maniere fine și delicate, și avea un temperament prea vijelios, pentru a putea avea prudența oportunistă, care privește în jur și se oprește la drumul jumătate. De aceea lupta lui de emancipare națională nu e o luptă politică în sensul obicinuit al cuvântului, în care frazele sunt cumpănite cu răgaz și revolta cea mai îndreptățită potolită de considerațiuni „de ordin superior”, ci luptă lui e o năvală disperată, e ca deslănțuirea unei furtuni. Gesturile-i sunt smâncite ca o amenințare și frazele cari isbucnesc, clocotitor, lovesc necruțătoare, taie și sângeră.

Ioan Inochentie Micu a crezut și el, ca aproape toți urmașii, că dreptatea așteptată cu nerăbdare de nația românească, sălășluește între zidurile vechi ale Burg-ului împărătesc și de aceea a bătut și el drumul lung și anevoios al Vienei. Credea că, dacă va descoperi acolo, în fața înălțatului împărat, întreg întunericul în care se sbate cel mai vechiu și cel mai numeros popor din marele Principat ardelean, mila împărătească se va revărsa binefăcătoare asupra celor mulți și nefericiți de acasă.

După noviciatul făcut în mănăstirea din Muncaci, și după ce fusese sfințit la 5 Noemvrie 1730, tot acolo, episcop, Inochentie Klein s'a dus la Viena. În cei aproape doi ani petrecuți aci a prezentat opt memorandumuri Curții împărătești, în care problemele

CULTURA CREȘTINA Nr. 4-6

mari ale bisericii și ale nației au fost puse din plin. A cerut mai întâi să fie numit membru al Dietei ardelen, unde Românii nu aveau pe nimeni care să le apere interesele și să le susțină plan* gerile. Cererea i-a fost ascultată, căci la 11 Decemvrie 1732, episcopul a și fost numit membru al Dietei amintite. A cerut apoi ca preoții săi să fie puși pe picior de egalitate cu preoții celorlalte culte din țară și să fie scutiți de sarcinile umiltoare cari li se impuneau, de-a plăti dijme din venitele lor preoților reformați și luterani, pentrucă — spunea episcopul — **„și ei aduc lui Dumnezeu adevărata jertfă necrunțată în liturghiile noastre și păstrează adevăratul trup al lui Hristos ca merinde pentru viața de veci”**.

Credincioșii Români să dea dijmă preoților proprii, nu preoților străini. Se plânge apoi că Români sunt oprîți dela învățarea meseriilor, nu sunt admiși în funcțiuni publice, n'au dreptul de-a cumpăra și de-a moșteni, nu li se îngădui să planteze vii, să-și cultive grădinile, n'au dreptul la păduri și la ape, ci sunt mereu încărcăți cu noi sarcini.

Plângerile episcopului au fost trimise de împăratul Carol VI cu o adresă rezumativă din 11 Decembrie 1732 a Guvernului ardelean ca să le examineze. Membrii acestui guvern însă, reprezentanți ai națiunilor privilegiate care trăgeau atât de mari, foloase din situația umilită în care se găsea poporul românesc nu s'au grăbit să facă nimic. Și atunci Klein a plecat din nou la Viena unde a petrecut iarăș aproape doi ani de zile, până la începutul anului 1736. Într'un memoriu dat împăratului la 8 Martie 1735, dănsul scrie că, între primele griji ce le are, este înlăturarea relelor care turbură liniștea credincioșilor lui. A constatat însă că toate strădaniile îi vor fi zadarnice, dacă nu se va tăia răul din rădăcină (nisi securis ad radicem... admoveatur). Dacă națiunea mea, spune episcopul, este pusă în urma calvinilor și a luteranilor, dacă este împovărată cu sarcini mai mari și dacă este silită să îndure mereu nedreptăți, asta provine de-acolo că ea nu este reprezentată în guvernul țării. Excluderea ei din acest guvern este contrară dreptății, fiindcă națiunea română le întrece, în ceea ce privește numărul, pe toate celelalte națiuni ale Transilvaniei și, deci, le întrece și în ceea ce privește contribuția ei la susținerea nevoilor Statului. Apoi **națiunea mea** a fost totdeauna fidelă tronului și, în fine, este necuvincios să fie pusă într'o situație inferioară aceleia pe care o au calvinii și luteranii, cari și unii și alții sunt reprezentați în guvernul țării.

Guvernul, întrebat și de data aceasta, a răspuns că cererea vlădicului valah este pur și simplu absurdă.

Nr. 4-6 CULTURA CREȘTINA 205

Dela Viena Klein pleacă direct la dieta din Sibiu, care se deschisese la 11 Mai 1736 și-i prezintă, acum ei, aceleași plângeri și aceleași cereri, pe care le prezentase de atâtea ori zadarnic împăratului. Revolta aci a fost imensă. Membrii ei au scris guvernului că episcopul unit are lucruri „care nu le-a mai cerut nimeni niciodată dela străbuni și nu le va putea cere nici dela urmași... cere ceea ce răstoarnă din temelie drepturile și libertățile avute până acum de națiunile patriei, cere ceea ce zguduie întreg sistemul acestei țări”. Și fiindcă episcopul i-a acuzat înaintea Curții de tot felul de ilegalități și nedreptăți, ei nu vor mai putea examina plângerile lui, până când episcopul nu va da cuvenita satisfacție onoarei lor vătămate.

Episcopul s'a plâns și el din nou împăratului și plângerea a ajuns din nou în fața Dietei, care se deschisese la 2 Septembrie 1737. Furia membrilor ei a atins paroxismul, când Inochentie Klein i-a prezentat un memoriu în numele său și în numele **întregei națiuni române din Transilvania**, n'a fost lăsat să-și continue lectura dacă nu elimină cuvintele **națiunea română**, fiindcă o națiune română nu există, conform constituției Ardealului. I-au cerut să pună în locul națiunii române **plebea română**, ori să spună simplu că vorbește în numele Românilor. Vlădica a refuzat și astfel memoriul n'a putut fi citit.

Nici atitudinea atât de dușmănoasă a Dietei, nici zădărnicia numeroaselor memorii trimise Curții împărătești, n'au fost în stare să clintescă hotărîrea eroică a episcopului Klein de-a lupta pentru drepturile nației sale. Într'o scrisoare din 9 Noiembrie 1741 scria nunțului din Viena: **„așa sunt dispus în sufletul meu, încât tot ce**

voiu putea face în folosul clerului și al națiunii noastre asuprite, nu mă îndoiesc a duce la îndeplinire, chiar și cu vărsarea sângelui meu propriu".

În 1740 a murit împăratul Carol VI și tronul său a fost ocupat de Măria Theresia. Episcopul pleacă la Viena ca să prezinte și noului monarch situația netolerabilă a nației sale. Cunoaștem memoriul său din 25 Noembrie 1743. Klein se afla în capitala imperiului de 15 lum și de-aceea stilul memoriului e nervos și energic. „După ce mă găsec aci de 15 luni cu mari cheltueli și am expus în memorii limpezi — per remonstraciones lucidissimas — cât de mizerabilă și nedemnă este soarta clerului și a națiunii românești, persecutată de celelalte națiuni, mai puține la număr, atât de grozav, cum nu sunt perzecutați, nici Evreii, cea mai abjectă nație de pe pământ — populus per universum orbem abjectissimus — trebuie să constat că soarta clerului meu și a națiunii

206 Nr. 4-6

mele românești devine din zi în zi mai aspră. Evreii nu sunt siliți să dea dijme preoților altor culte, Români sunt siliți. Evreii își au judecătorii proprii, și au chiar un magistrat suprem la Praga; Români nu au. Evreii sunt numai tolerați, dar pot emigra când vreau, unde vreau, Români nu pot. Evreii pot dispune de bunurile lor, Români nu pot. Evreii sunt protejați pentru binele care îl pot aduce, Români, din cauză de rasă — propter odium nationis — nu sunt. Drepturile acordate Evreilor sunt respectate, diplomele date în favoarea nației românești sunt tănuite și nerespectate. La sfârșit episcopul roagă pe împărăteasă să scape *dânsa* națiunea română din jugul dispotic — ab hoc iugo despotico — în care se găsește și să nu mai trimită plângerile lui la dieta ardeleană, ai cărei membri sunt dușmanii nației românești, căci dacă le va trimite din nou acolo „atunci mie nu-mi mai rămâne decât ca cu toți ai mei să mă adresez lui Dumnezeu cel viu". Dându-și seama că toate micile sentințe pe care le-ar putea obține Români, nu rezolvă problema românească radical și definitiv, Klein, întemeiat pe art. 3 al d'plomei lui Leopold II din 19 Martie 1701, a cerut ca națiunea românească să fie declarată națiunea a patra a Ardealului. Încă în 1741, când agentul Hardt, pe care-l avea la Curte, îi propusese să ofere împărătesei un contingent de cinci mii soldați, Klein a răspuns că nu poate, fiindcă națiunea română nefiind admisă între națiunile țării, soldații oferiți de ea nu s'ar putea grupa în unități separate cu steagurile lor. „De aceea, mai întâi să se planteze pomul, apoi să se aștepte fructele. Nu există vițel fără vacă. Să ne recunoască întâi ca națiune, ca să ne putem și noi oferi omagiile". Când — tot în Viena fiind — Cancelaria aulică a observat, că este foarte greu a declara pe Români *națiune recepta*, fiindcă până acum sunt numai tolerați și nu vor putea fi puși pe picior de egalitate cu Maghiarii, Secuii și Sașii, Klein a răspuns tăios: „dacă nu se găsește nici o dificultate în faptul că Români trebuie să poarte toate sarcinile publice ca și celelalte națiuni, atât în ceea ce privește impozitele cât și lefu.ile funcționarilor țării, pentru ce să nu fie puși pe picior de egalitate cu ele și în ceea ce privește beneficiile, când însăș legea na urală prescrie ca cel ce poartă sarcina să-i poarte și folosul. (Qui sentit onus sentiat et commodum). „Cancelaria se miră — continuă episcopul — că cere să fie recunoscute ca națiune un popor care de atâtea veacuri a fost numai tolerat, pe când ar trebuie să se mire că acest popor nu face uz de forță, ca să se bucure de drepturi egale și să nu mai fie supus urei despotice de rasă".

Nr. 4- 6 CULTURA CREȘTINA

La 9 Septembrie 1743, împărăteasa a trimis, totuși, plângerile episcopului guvernului ardelean ca să le supună dietei. Tot atunci îi scrie guvernului să pună în vedere episcopului că nu-i mai este îngăduit a merge la Curte decât după ce, comunicându-i obiectul audiențelor, va fi obținut autorizația prealabilă a ei. Atitudinea războinică a lui Klein și intransigența lui enervase și Curtea din Viena.

Măria Theresia, ca și antecesorul ei, a trimis, cum am văzut, plângerile lui Klein, dietei ardelenice, care fusese convocată pe Februarie 1744. La lucrările dietei ardelenice, a luat parte și episcopul. Furia membrilor acesteia a izbucnit cu o nepotolită violență când au aflat acuzațiile ce li le-a adus Klein în memoriile sale trimise direct Curții împărătești. Vlădica a stat neclintit în mijlocul furtunii. Când membrii dietei țipau că Românilor nu li se pot da drepturi fiindcă sunt niște pribegi, episcopul a răspuns prompt: nu pot fi altcum fiindcă sunt apăsați până la sânge și nu li se mai lasă nimic cu ce să se hrănească. La observația membrilor dietei că Românii sunt leneși, Klein a ripostat energic: dar numai ei vă lucrează ocele de sare și minele de fier și de aur și ca răsplată li se ia și pielea!

Agitația produsă în sânul nației de aceste violente atacuri împotriva ei a fost extraordinară. Sinodul adunat la Blaj la 19 Iunie 1744 scria împărătesei ***că toți sunt împotriva episcopului, iar el în numele clerului și al națiunii române este singur contra tuturor și astfel nu ar fi mirare dacă pentru multele asupriri și prigoniri și-ar pierde mintea.***

Dieta a protestat îndată la Curte împotriva episcopului, accentuând din nou că „plebs valachica” (plebea valahă), nici prin firea nici prin inteligența ei, nu e vrednică să fie pusă alături de cele trei națiuni ale principatului ardelean și nu i se poate face nici o favoare care ar aduce prejudicii drepturilor, privilegiilor și imunităților națiunilor amintite.

Episcopul s'a adresat și el Curții arătând împărătesei că deputații celor trei națiuni vreau să continue abuzurile păcătoase, abusus peccaminosos mantenieren, — spune el textual — și rugându-o să pună capăt persecuțiilor și asupririlor (Verfolgungen und stindhaften Unterdrückungen) pe care le îndură națiunea română din partea lor.

Și tot Curții i-se adresase, cu puțin înainte, Sinodul preoțesc ținut atunci la Blaj. Este păcat în contra firii, scriu împărătesei membrii sinodului, a-i pune pe Români să poarte sarcinile publice

208 CULTURA CREȘTINA Nr.4-6

și celelalte națiuni și a-i despuia de avantajile de care se bucură acelea... Când se susține din partea celorlalte națiuni că drepturile și privilegiile lor sunt mai vechi, ar fi bine să se constate cine a venit mai întâi în Transilvania: Românii ori Maghiarii, și cum s'a întâmplat de Ungurii i-au băgat pe Români într'un jug atât de greu?

La 15 Iunie 1744 împărăteasa dă ordin Guvernului de Ardeal să-l trimită pe Klein la Viena. Înainte de-a pleca la Curte, episcopul a ținut să mai iee odată contact cu reprezentanții nației și astfel a convocat pentru 6 Iulie 1744 la reședința sa din Blaj un mare sinod, la care a invitat nu numai pe reprezentanții clerului, ci și un număr de mireni, nobili și țărani, deci o adevărată adunare națională.

În fața adunării episcopul a făcut mai întâi o dare de seamă asupra luptelor purtate până aci la Curtea împărătească și la dieta

din Sibiu. Darea de seamă este tăioasă și de-o necruțătoare sinceritate. Arată amănunțit, care sunt privilegiile făgăduite de diplomele împărătești din 1699 și din 1701, și care sunt sarcinile impuse bisericii și nației românești. „Noi am executat tot la ce ne-am obligat. Ascultați acum cum au împlinit ei făgăduelile pe cari ni le-au făcut. Am cerut să ni se acorde toate privilegiile promise, mai ales în Diploma a doua. Mi s'a răspuns că această diplomă n'a fost promulgată. Am replicat: dacă se respectă părțile ei nefavorabile nouă, trebuie respectate și părțile care ne sunt favorabile. Toate au fost în zadar. Dieta nu voiește să admită nația română între națiunile recepte. Dela Curte s'au trimis Dietei două proiecte de legi: întâiul confirmă toate privilegiile noastre, al doilea desființează legile jignitoare pentru biserica noastră. Dieta a modificat părțile favorabile nouă din amândouă. Mai mult: votat un proiect de lege care spune că episcopia românească nu poate dobândi în viitor nici o avere. Am protestat, dar protestele mele n'au fost luate în seamă”.

„Am fost invitat, continuă episcopul — să ies în țară și să potolesc mulțimile agitate de călugărul Sofronie. Am întrebat: cu ce mijloace doriți să fie potolite spiritele — cu mijloace pașnice, ori cu mijloace violente ? Dacă doriți să fie pacificate cu mijloace pașnice, îndepliniți făgăduelile pe care le-ați făcut; mijloace violente eu nu pot folosi”.

După această expunere Klein a întrebat adunarea: „Socotiți necesar să continui lupta pentru confirmarea privilegiilor noastre? Da ori nu? Dacă da — cum și în ce fel? Lupta reclamă cheltueli mari: Sunteți dispuși să contribuiți la acoperirea lor ori nu? Și

Nr. 4-6 CULTURA CREȘTINA 209

fiindcă aceste privilegii interesează și poporul, credeți că e necesar să fie întrebat și el, cerând și sprijinul lui? Dacă da, cum și în ce fel” ?

Adunarea a răspuns că lupta trebuie continuată, a pus la dispoziția episcopului suma de 3000 florini pentru acoperirea cheltuelilor, iar în ceea ce privește consultarea poporului, a lăsat Să aleagă episcopul momentul potrivit când aceasta va trebui făcută. Peste câteva zile vlădica a plecat din nou la Viena, părăsind Ardealul pe care nu era să-l mai vadă niciodată.

*

• *

Inochentie Micu Klein n'a fost numai un luptător politic pentru desrobirea neamului său, ci a fost pătruns, dela începutul activității sale vlădicești, de convingerea, că libertatea singură, fără instituții culturale potrivite, nu este în stare a asigura viitorul nației. Simțind la tot pasul nevoia sfetnicilor luminați, cari să-l ejure în marea-i acțiune de desrobire și înălțarea națională, și înțelegând că o preoțime simplă și neinstruită nu poate fi un factor de cultură, Klein s'a gândit, dela începutul vlădiciei sale chiar, să dea neamului și bisericii o instituție în stare a răspândi învățătura și lumina până în cele mai îndepărtate colțuri ale țării. De aceea a început tratative cu Curtea din Viena pentru ridicarea unei biserici catedrale, a unei reședințe și a unei mănăstiri de călugări, care să-l ajute în păstorirea sufletelor și în conducerea eparhiei și să fie în acelaș timp și dascălii destoinici ai viitorilor candidați de preoți.

Planurile acestea le a putut realiza numai după ce a izbutit să obțină, în schimbul domeniilor dela Sâmbăta de Jos și Gherla, domeniului Blajului.

În primăvara anului 1737, când vlădxa Inochentie a luat în stăpânire acest domeniu, pe locul unde se găsește Blajul de azi,

se găsea numai vechiul castel părăsit, cu ziduri groase, solide, zidit în 1533 de proprietarul de atunci, Gheorghe Bagdi, și câteva căsuțe iobăgești, în partea dinspre Apus a lui. Aci, unde se află azi largă piață pătrată, catedrala, școalele care o împrejmuesc, și orașul însuș, era o livadă care se întindea până departe pe malul Târnavei Mari, numită **Livada Calului**. În mijlocul acestei livezi, în imediata vecinătate a castelului, a croit vlad ca Inochentie piața și, în 1741, a început ridicarea mănăstirii și a catedralei. A chemat apoi în jurul castelului, care devenise acum reședința sa și a urmașilor săi până în ziua de azi, meșteșugari din întreg cuprinsul țării Ardealului.

Astfel s'a înfiripat târgușorul românesc al Blajului: din vlădică,

210 CULTURA CREȘTINA nr.. 4- 6

preoți, călugări, profesori, elevi și un număr de meseriași. Și totuș orașul acesta cu aspectul lui monoton, cu cele câteva străduțe înguste și prăfuite, cu lipsa lui de orice confort, a fost timp de peste un veac și jumătate, centrul vieții culturale a Românilor ardeleni, și influența lui ro. Inică și binefăcătoare s'a întins până în cele mai îndepărtate colțuri ale României.

Importanța acestei ctitorii a lui Inochentie Micu o coastitue, în întâia sută de ani a istoriei lui, înainte de toate, faptul că era nu numai un târgușor cu populație românească, ci orașul însuș era proprietatea unei instituții care prin însăș structura și prin însăș rosurile ei putea fi numai românească: *Episcopia Română Unită*. O strălucire excepțională i-a împrumutat acestui modest orașel școlile lui, a căror temelie Inochentie Klein a pus-o, deși **ele** s'au deschis abia pe se câțiva ani, atunci când ctitorul se găsea departe în exil. Aceste școli au fost un mare act de cur, j . **Scoale** mici, scoale modeste de sa\ în care un biet diac, preot ori călugăr mai îndrăzneț învăța cititul și scrisul și câteva rugăciuni, au existat și mai înainte, precum au existat și mai târziu, fără a avea o altă importanță decât cea pur locală.

Școalele Blajului însă, așa cum **le-** a conceput mintea ageră și neastâmpărată a lui Inochentie Micu Klein, trebuiau să fie *cu totul altceva...* Ele trebuiau să fie scoale înalte, scoale cum aveau Ungurii și Sașii, în **mi** locul cărora voia să ne ridice. Dar Ungurii și Sașii aveau o situație politică incomparabil mai bună, aveau privilegii și bogății imense. Noi, în schimb, eram o nație tolerată, o nație fără drepturi politice, fără o clasă conducătoare bogată, cultă și puternică, fără privilegii și fără averi. Eram însă o nație numeroasă, cea mai numeroasă din țară, aveam o origină strălucită, de care era foarte conștient Inochentie Klein, — strămoșii noștri îndepărtați au dat lumii întregi mari și temeinice opere de artă și de știință. Cu toată vitregia vremurilor, strănepoții trebuiau să păstreze ceva din însușirile strălucite ale sufletului strămoșilor, însușiri de receptivitate și intenă, de creație și de asimilare a tuturor rezultatelor date de eforturile spre lumină și cultură ale veacurilor.

Și a fost un mare noroc că vlădica întemeietor a trimis dela început un număr de tineri români la universitățile din Roma și Viena, cari întorși acasă au dat pe primii profesori ai școalelor blăjene, așezându-le dintr'odată pe un nivel egal cu acela al celor mai bune scoale streine din țara Ardealului.

Publicul nostru, chiar și cel mai cult, **când** vorbește de școale Blajului, se gândește aproape exclusiv la operele istorice și

și Timoteiu Cipariu, și la curentul de mândrie națională născut pe urma lor.

Toate acestea au fost fără îndoială lucruri mari, cari trebuiesc cunoscute și prețuite. Însă meritul principal al școalelor de aci nu-l formează nici operele filologice, nici cele istorice, ci **răspândirea** cu răbdare, cu statornicie și cu jertfe de multeori sângeroase, a **culturii românești**, a iubirii de carte și lumină românească și a **conștiinței românești**, prin zecile de mii de elevi ai lor, în toate colțurile locuite de neamul nostru. Meritul lor consta în conștiința, pe care au dat-o nației asuprite, disprețuite și socotită ca un popor complect acultural, de-o calitate inferioară, opac și nesimțitor, față de luminile culturii, că nu e mai prejos decât celelalte neamuri conlocuitoare, și că e în stare și ea să între în ritmul cultural al vremii..

*

**

Această neobosită activitate atât de rodnică, a fost brusc întreruptă prin chemarea episcopului la Viena. Pretextul a fost: soluționarea unor chestiuni cuprinse în memoriile sale. Realitatea a fost însă cu totul alta. Spuza de dușmani pe care cu râvnă către neam și i-a făcut Inochentie Klein, cum spune nepotul său Samuil Micu, au izbutit să-l compromită definitiv în ochii Curții împărătești. După ce Vlădica a sosit la Viena, a fost pus imediat în fața unei comisii de anchetă, care l-a invitat să răspundă la nu mai puțin de 82 de acuzații ce i se aduceau. Între altele, i s'a cerut să răspundă: din cine a fost compus sinodul convocat înainte de plecare; dacă convocarea lui s'a făcut cu aprobarea guvernului și a comandantului militar al țării; cine a luat parte la el dintre clerici și mireni; dacă este adevărat că în acel sinod a declarat că luptele sale au fost inutile, fiindcă chiar și la Curtea împărătească n'a primit decât promisiuni frumoase. I s'a cerut să arate textul dării de seamă pe care a prezentat-o sinodului, să declare dacă e adevărat că a adus acuzații dietei și slaturilor ardelene, care au mișcat profund pe cei prezenți în adunarea dela Blaj; că a declarat în fața ei că ori teologul iezuit va dispărea din biserica unită, ori dânsul nu va mai fi episcop ? Pentru ce a pus în discuția sinodului chestiuni, despre care putea prevedea că vor produce mari nemulțumiri, nu numai în sânul preoțimei, ci și în sânul poporului? Episcopul a înțeles rostul acestei anchete: împotriva lui se pornise un proces monstru, al cărui sfârșit îl putea prevedea oricine și, mai ales, îl putea prevedea acuzatul însuși. Aceia cari trăgeau mari foloase din amorțeala atât de comodă și răbdarea nea-

212 CULTURA CREȘTINA NR. 4-6

mului nostru, au prezentat Curții împărătești, care nici ea nu privea cu ochi buni păstoriarea unui om care umbla pe picioarele proprii, pe bietul vlădică românesc, care își apăra numai sărăcia și nevoile și neamul, ca pe un primejdios resvrătit revoluționar, care va aprinde Ardealul dela un capăt la celălalt.

La sfatul și îndemnul nunțului papal, Klein a refuzat să se prezinte în fața unei comisii împărătești însărcinate cu investigarea crimelor lui și a fugit, la sfârșitul anului 1744, la Roma.

Cu fuga la Roma, pe care nu i-a mai fost îngăduit s'o părăsească niciodată, episcopul Klein a dispărut din viața publică a Românilor ardeleni. Fire impulsivă și războinică, obișnuit cu lupta continuă și cu sbuciumul continuu, persoana lui a preocupat însă mult timp și Curtea din Viena și Curia papală și Nația românească de pe plaiurile ardeleni. Și în acest cumplit exil roman, dârzul și neînfricatul vlădică, pe care cardinalul Albani îl numește într'o scrisoare către contele Uhlfeld de cervello durissimo a dovedit o

atitudine care și azi, când împrejurările s'au schimbat atât de mult, pare deadreptul uluitoare. A sfidat pe puternica împărăteasă Măria Theresia, și și-a sfidat propria-i soartă.

Figura lui apare cu mult mai măreață în cursul acestui exil, decât în cursul celor mai grele lupte, de acasă. Prin atitudinea lui și prin contactul permanent cu lumea din Ardeal, a provocat aici o extraordinară agitație, care a putut fi numai cu greu potolită, dar care a lăsat urme adânci în conștiința tuturor. Împărăteasa a pus venitele episcopiești sub sechestru, și a oprit orice corespondență a credincioșilor cu el. Toate acestea au fost zadarnice. Preoțimea de acasă găsea mijloacele să trimită și bani și scrisori. Când a fost invitat să abdice de episcopie, 16 protopopi adunați în satul Daia îi scriu să nu abdice și vlădica nu abdică. A fost apoi invitat a doua oară și a treia oară să abdice, dar o altă adunare a 26 protopopi îi scriu să reziste, și el rezistă. Nu numai că rezistă, ci trimite porunci în Ardeal să se facă slujbe și rugăciuni în toate bisericile, ca Dumnezeu să înmoaie inimile dușmanilor, ori să-i împrăștie cum se împrăștie fumul în fața vântului.

După șase ani de exil, văzând că orice luptă e zadarnică, a renunțat, în fine, în 1751, la episcopie. Urmașul lui a fost ales Petru Pavel Aron, sub care s'au deschis în toamna anului 1754 școlile blăjene, a căror temelie o pusese exilatul. Noul episcop a murit însă în anul 1764. După moartea lui, sufletul, potolit de povara celor 72 de ani, al surghiunitului, a mai fost cuprins odată de fiorii nădejdi și ai luptei. Credincioșii de acasă nu l uitaseră și credeau că-l putea vedea iarăși în mijlocul lor cu cârja în mână

fnr. 4-6 . CULTURA CRȘTINĂ

slăbită acum de bătrâneți. Nădejdea, că se va putea întoarce la ai săi, că-și va putea dormi somnul de veci în umbra mânărtirii sale din Blaj, și la căpătâiul lui vor răsuna cântările de înmormântare ale călugărilor români, i-a mai luminat o clipă bătrânețile monotone și posomorite. A scris credincioșilor de-acasă ce să facă și cum să facă pentru a-i asigura izbânda, dar toate au fost înzadar. Preoțimea i-a dat în sinodul electoral un număr impresionant de voturi, împărăteasa însă nu-l voia, ci a așezat pe tronul vlădicesc pe Atanasie Rednic.

Astfel Inochentie Klein a rămas în Roma în tovărășia unui nepot credincios culegând sentințe din clasicii literaturii vechi romane până în toamna anului 1768, când a închis ochii ca să nu-i mai deschidă niciodată. „Tocmai în acea zi — scrie nepotul său Samuilă, — când a murit la Roma episcopul Klein, a căzut în palota din Blaj la pământ icoana episcopului Klein, fiind de față episcopul de atunci Atanasie Rednic. Icoana aceasta de nimenea mișcată a căzut cu fața în sus, cu picioarele înainte, cu capul către ușă, cum este obiceiul a duce mortul. Pentru aceea unii ziceau cumcă acest semn s'a făcut, pentrucă să se arate că atunci a murit episcopul cel adevărat”.

Am săvârși o mare greșală, dacă, voind să stabilim importanța luptelor politice ale lui Inochentie Micu, am ține seamă numai de urmările imediate și practice ale ei. Este indiscutabil că situația nației noastre nu s'a schimbat în urma frământărilor de un neastâmpăr neobișnuit, în care vlădica și-a pus tot sufletul, și întreg fanatismul. Au avut însă luptele lui un mare succes moral, de importanță hotărâtoare pentru dezvoltarea de mai târziu a luptelor noastre naționale. Și anume, **Ion Inochentie Micu a pus bazele politicii Românilor ardeleni**, a stabilit principiile fundamentale, care au călăuzit de-atunci, cu anumite modificări și adaptări impuse de împrejurările schimbate, viața politică a acestora. El a înțeles că problema românească nu se poate rezolvi prin mici favoruri și

avantajii efemere, care și în cazul când nu rămân numai pe hârtie, au o însemnătate prea mică, sunt numai mijloace paliative, care nu pot schimba esențial și din temelie situația poporului românesc. Klein a înțeles că o îndreptare radicală a sorții Românilor poate urma numai din schimbarea situației de drept pe care o aveau atunci în Ardeal.

Constituția Principatului Ardelean se întemeia din timpuri vechi pe egalitatea națiunilor: maghiară, secuiască și săsească, și pe egalitatea confesiunilor: catolică, reformată, luterană, și unitariană. Drepturi politice putea avea cineva numai dacă aparținea

Nr. 4-6

uneia din națiunile și confesiunile acestea. Românii însă, prin însuș faptul că erau Români, adică prin însuș faptul că nu erau *nație* recunoscută de dreptul public ardelean, nu puteau fi făcuți părtași de nici un drept care emana din conceptul acesta. Ei erau excluși din cadrele constituționale ale Principatului, și oricâte avantajii ar fi primit pe baza unor decrete împărătești, toate ar fi fost numai *usque ad beneplacitum*. Postulatul firesc, logic și fundamental, al politicii românești în epoca aceasta, trebuia să fie ridicarea Românilor în rândul *națiunilor constituționale*, și înzestrarea lor cu toate atributele cari emanau din conceptul *nație*. Prin ridicarea aceasta Românii ar fi devenit un *factor de drept public în viața țării* și problema românească ar fi fost rezolvită fundamental. Ion Inochentie Micu a avut intuiția clară a importanței acestui principiu, și de-aceea el a format punctul central al luptelor lui politice. — Dar dânsul n'a stabilit numai ținta esențială a politicii românești, ci a indicat și temeiurile ei. Aceste temeiuri Klein nu le avea dintr'un adânc studiu al filosofiei politice, care-i lipsea cu totul. Mai târziu cu o sută de ani, aceleași temeiuri ale politicii românești au fost arătate de Simeon Bărnuțiu în celebrul discurs rostit în fața marelui adunări naționale dela Blaj. Bărnuțiu avea însă o temeinică cultură juridică și filosofică. Klein în schimb se întemeia pe câteva adevăruri simple, din care concluziile se desprindeau tot atât de simple: Românii sunt cel mai vechiu popor al Ardealului și cel mai numeros, și deci el poartă și cea mai mare parte a sarcinilor publice. Un principiu de drept natural spune însă, că cine poartă sarcinile, să se bucure în aceeași măsură și de beneficii: *qui sentit onus, sentiat et commodum*. Intr'o scrisoare trimisă la 3 August 1746 cardinalului Albani, Klein cerea funcționari români în *proporție geometrică cu numărul locuitorilor români ai țării*.

Prin accentuarea continuă a acestui postulat politic, prin luptele purtate cu atâta avânt, convingere și însuflețire pentru realizarea lui, a dat nației conștiința drepturilor firești pe care le are conform vechimii, numărului și importanței ei în viața statului. Aceasta a fost un mare câștig, pentru că e o enormă deosebire între un popor care crede că n'are decât datoria de-a muri muncind și apărând ogorul altuia, și între unul, convins, că pe lângă datorii firești are și dreptul tot atât de firesc, de-a trăi o viață națională proprie.

Pentru faptul că a dat nației un ideal politic, pentru neînfricată luptă statornică purtată 15 ani, și pentru marea jertfă adusă

nr.. 4-6

pe altarul acestui ideal de emancipare națională, pentru faptul că a dat nației orășelul acesta românesc, devenit apoi timp de un veac și jumătate centrul vieții culturale românești ardelenene, și pentru faptul că a pus temelia școalelor de aci. numele lui va fi po--menit cu pietate și recunoștință atâta timp cât va exista pe aceste

plaiuri un popor românesc.
Z. PÂCLIȘANU